

Hârezmşah Devleti ve İsmâîliler Arasındaki İlişkiler

Relations Between Khwarazmshah State and Ismailis

Coşkun ERDOĞAN¹

ÖZ

Hârezmşah Devleti tarihi süreç açısından Orta Çağ'ın en önemli dönemini ihtiva eden siyasî ve kültürel bir yapılanmadır. Hârezm bölgesinde ortaya çıkan bu yerel siyasî unsur daha sonra devrin en geniş sınırlarına ulaşmış ve kurumsal olarak Selçuklu sonrası merkezi yapıyı temsil eder hâle gelmiştir. Horasan ve Irak hâkimiyeti ile birlikte İsmâîlî Nizârî Devleti ile ilişkiler içerisine giren Hârezmşahlr, bu siyasî ve dini yapılanma ile her daim mücadele etmiştir. Alamut hâkimiyetinin propaganda açısından yoğun faaliyet gösterdiği bu süreçte İsmâîliler de değişen siyasî şartlara bağlı olarak öğretilerini bu minvalde güncelleyerek mücadele etmeye çalışmışlardır. Nitekim bu araştırmada tarihin mühim bir sürecine etki eden bu iki unsurun eldeki mevcut kaynaklar doğrultusunda incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Bilhassa kaynakların ihtilafı olduğu ve sessiz kaldığı meseleler araştırma içerisinde analiz edilerek incelenmeye çalışılmıştır. Netice itibarıyla başlangıcından yıkılışına kadar Hârezmşah Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı İsmâîliler meselesi, bu dönemin olaylarının anlaşılması bakımından oldukça mühim bir yere sahiptir. Böylece meselenin analizi Hârezmşahların Abbasi Halifeliği, Moğollar ve diğer yerel devletlerle kurduğu ilişkilerinde açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Hârezmşah Devleti, İsmâîlî, Bâtını, Moğol, Alamut

ABSTRACT

The Khwârazmian State is a political and cultural structure that contains the most important medieval period in history. The local political element emerged in the Khwârezm region, which later reached the widest limits of the period. and became representative of the post-Seljuk central structure. Together with the Khurâsân and Irâq domination, the Khwârazmshahs entered relations with the İsmâîlî Nizaris State, which struggled against political and religious structure. During this time, in which the Alamut domination was intensively active in terms of propaganda, the İsmâîlîs struggled to integrate by modifying their doctrines according to the changing political conditions of the time. As a matter of fact, this research tried to analyze the two political elements that affected an important part of history using available resources. The issues where sources are controversial and silent were examined and analyzed in the research. As a result, the İsmâîlîs, which the the Khwârazmian State had to deal with from its beginning to its collapse, has a very important place in understanding the events of the period. Thus, analysis of the issue will contribute to the clarification of Khwârazmians's relations with the Abbasid Caliphate, the Mongols, and other local states.

Keywords: The Khwârazmian State, The İsmâîlîs, The Bâtin, The Mongol, Alamut

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Coşkun Erdoğan (Dr. Öğr. Üyesi),
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-posta: cerdogan@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4892-0538

Başvuru/Submitted: 06.03.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

01.04.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

15.04.2020

Kabul/Accepted: 29.04.2020

Online Yayın/Published Online: 15.06.2020

Atıf/Citation: Erdoğan, Coşkun. "Hârezmşah Devleti ve İsmâîliler Arasındaki İlişkiler," *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 1 (2020): 97-128.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.699875>

EXTENDED ABSTRACT

The Khwârazmian State was the patron of the Western Islamic World during Mongol attacks, one of the most important milestones in medieval Turkish history. Since its establishment, together with its geographical and economic advantages, it was in a position of danger from the east. On the other hand, since conflicts with the Caliphate, local dynasties, and social organizations started with the disintegration of the central structure after the Seljukids, Khwârazmian rulers had to struggle in various spheres. The state, which emerged in Khwarazm, had a strategically important position that started to spread to all ancient civilization lands including Khurasan Mawarunnahr and Iraq-i Ajam in a short time. This expansion also caused a struggle with all the great and small powers of the time, especially with the Abbasid Caliph, who wanted to take over as the post-Seljukid political authority. The Khwârazmians struggled with the heretic Khitai and steppe nomadic elements in the east, while dealing with the Muslim states in the West. In the political gap left by the Seljukids, these rival powers made political alliances to protect themselves against the Khwarasmians. Thus, this kind of struggle, which started in the period of Atsız, increased internal and external threats against the state, while bringing about the independence process.

One of the rival elements which the Khrazmshahs struggled against were the Alamut Nizaris, which were eager to expand their regional power after the decline of the Seljukid State. The doctrine of İsmâ'îlî, which spread from Alamut by Hasan Sabbah, became one of the most important problems that the Khwârazmian State had to deal with. The İsmâ'îlî Dais were consistently in a political struggle against the Khwârazmians. According to historical records the relationship between these two states began in the period of Atsız. The partly wrong and incomplete evaluations about the relationship with İsmâ'îlîs during the period of Atsız, is one of the subjects discussed in this research. In the post-Atsız period the termination of the Seljuk remaining as a result of the relationship with the Abbasid Caliphate, especially in the region of İrâq-i Ajam, and the Kwarazmshahs State' becoming the Sunni patron naturally brought about a struggle against the İsmâ'îlîs. Military intervention in the domain of Alamut during the reign of Tekiş is evaluated in this context. As a matter of fact, the struggle that started in the period of Tekiş continued in the time of his son, Alaeddin Muhammed, with Khurâsân domination and the struggle for regional superiority. The alliances made by the İsmâ'îlî ruler Jalâl al-Dîn Hasan with the Abbasid Caliphate by accepting the Sunni sect was completely the result of a political struggle against the Kwarazmshahs State. The main aim of the Caliph Nasir through welcoming the İsmâ'îlîs as "New Muslims" to the Islamic World, was to expand his alliance against the Khwârazmian State and make use of the fadaıs' power. Accordingly, Abbasid policy, which had been ongoing in the İrâq region for a long time, added a new local alliance partnership. On the other hand, Muhammed, didn't agree with the Caliphate and took a clear attitude towards İsmâ'îlî thought, which was previously considered as heretical ideas for Muslims. As a matter of fact, the attempts of the Caliph to raise the İsmâ'îlî State to a

more prestigious position than the Kwarazamshahs and the regional alliances it established led Mohammed to campaign to Baghdad. During this process, the Ismâ'îlîs had the opportunity to intervene in Sunni domination and tried to spread their ideas according to their teachings. However, the Mongolians emerged in this period to upset all the balance.

It is obvious that Alaeddin Mohammed's failure was using the wrong defence tactic against the Mongols. However, to evaluate this situation only as a failure of Mohammed is incomplete and wrong. As a matter of fact, the Islamic World was in chaos. The Ismâ'îlîs, especially the Abbasid Caliphate, paved the way for Mongolian advance. The Ismâ'îlî rulers were the first political authority that entered into relations with the Mongols. The relations between the Ismâ'îlîs and Jalâl al-Dîn Khwârazmshâh, which started with their arrival from India, continued in this period as the Mongols advanced until Jalâl al-Dîn Khwârazmshâh established his power. Eventually, the Ismâ'îlîs entered into alliances that weakened their power against Jalâl al-Dîn Khwârazmshâh, while he established his domination in parts of Khurâsân, 'Irâq, and the Azerbaijan regions. This power struggle escalated with the Kwarazamshahs State over the Damgan region and the tax issue which led to military intervention. The failure of Jalâl al-Dîn Khwârazmshâh in Anatolia served the Ismâ'îlîs in terms of regional domination. Consequently, the Ismâ'îlîs, who provided intelligence to the Mongols against Jalâl al-Dîn Khwârazmshâh, played an active role in the downfall of the Khwârazmian State.

1. Giriş

Orta Çağ Türk ve İslam dünyası içerisindeki araştırmalarda metodolojik açıdan zorluklarının yanı sıra, sosyal ve siyasi boyutlarıyla da dönem dönem farklı değişkenlikler kazanan ve hatta yerel unsurlara kadar şekil değiştirebilen bir yapı olan genel adlandırmayla İsmâîlilik, bu yönleriyle birçok araştırmaya tabi tutulmayı, tarihsel sürecin değişkenleri ile birlikte tekrar tekrar yorumlanmayı gerektiren bir konu olarak ortada durmaktadır. Orta Çağ Türk tarihi açısından Selçuklu siyasi kimliği, kurumsal olarak tarih sahnesinde merkezi bir devlet anlayışını ortaya koymaktaydı. Ancak, tarihin bu yıldızı parlayan döneminin sonrasında oluşan yapı içerisinde çok boyutlu değişkenlerin, temellendirilme süreçleri yaşanmaya başlanmış, bunun yanında da yeni oluşacak mühim gelişmelerin zemini oluşmuştur. Bu doğrultuda bakıldığında Moğol istilasına kadar gelen sürecin kırılmalı ve değişken seyir göstermesi, farklı siyasi ve sosyal iş birliklerine sahne olması, bu dönemin derinlikli ve özel analizlere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Orta Çağ İslam dünyasında yapılan araştırmalar, dini değişkenin başat bir rol oynadığı gerçeğini göstermekteyse de bunun her olgunun kesin bir sebebi veya neticesi iddiasını gerektirdiği gibi katı yargıya götürmesi de söz konusu değildir. Siyasal zeminde çoğu zaman bir meşruiyet aracı, politik bir hamle unsuru ya da inanç ekseni çıkar faaliyetlerinin dayanağı olarak görülen bu unsur, aslında kırılmalı dönemlerin toplumsal ön kabullerinin bir neticesidir. Bu minvalde Selçuklu sonrası oluşan toplumsal yapıda iktidar ve gücün aynı merkezden neşet ettiği algısı, Müslüman Türk, Arap ve İran halklarının ön kabulünü şekillendirmekteydi. Bu yapının çöküşü ile beraber yerine ikame edilecek unsurda aynı belirtileri görme isteği ya da aynı özellikleri taşıma gayreti, siyasi iradenin en temel krizlerinden birini teşkil etmekteydi. Nitekim Selçuklu sonrası kısmen irade ortaya koyan Hârezmşahlılar, Selçukluların bir devamı olma gayreti içerisinde harekete başlamış, bu yönde de politik ve askeri hamleler yapmışlardır. Ancak dönemin diğer unsurları, hem sosyal ve dini hem de siyasi ve ekonomik açıdan Selçuklu iktidar düşüncesinin yerine kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda farklı yönetim modelleri düşünmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında Selçuklu'dan Moğol istilasına kadar devam eden süreçte yaşanan krizler, temelde böyle bir çatışma ve farklılaşma zemininde gerçekleşmekteydi. Bu durumun yanı sıra geçmişten gelen sorunlar, bölgesel demografik değişkenler, dinsel muhalefet ve iktidar-din ilişkileri dönemin siyasi yapısını önemli ölçüde şekillendirmekteydi. İşte Hârezmşah Devleti bu kriz kavşağında ortaya çıkmış, kendi iktidar yapısını oluşturma gayretinde bulunmuştu. Sürecin aktörleri arasında Hilafet, kâfir denilen derbent ötesi toplumlar, Bâtınlık gibi sosyal olgular, yerel unsurlar ve nihayetinde de oyunu yeniden kuracak olan Moğollar yer almaktaydı.

İran'ın dini düşünce sistemi içerisinde öğretici, propaganda, fikri gelişim ve sosyal değişkenler üzerinden Bâtınlık hareketinin okunabilmesi için genel değerlendirmeleri öngören ilahiyat çalışmaları bulunmaktadır. Nitekim geniş bir dönemi ve çok yönlü dini ve itikadi konuları muhteva etmesinin yanı sıra bu dönem, Şiîliğin başlangıcından itibaren içerisinde farklı siyasi dönem ve ilişkileri de kapsamaktadır. Bizim çalışmamızda ele alınacak dönem, Nizârililerle, Selçuklu sonrasında Moğol istilasına kadar Hârezmşah Devleti ile mücadelelerini kapsamaktadır. Nizârî

Devleti dönemi İran sahasında özellikle öğretici ve propaganda noktasındaki ünlerinin oluşmasının yanı sıra siyasi etkileri ve suikastları ile de anılmaya başlandıkları süreci içine almaktadır. Ayrıca İran'ın Türk yöneticileri olan Selçuklular ile girişmiş oldukları mücadele, bu dönemin mühim bir hâle dönüşmesini de sağlamaktadır. İran Nizârî Devleti "Alamut Efendileri, Hasan Sabbah ve ardılları" olarak da anılmaktadır. Daftary, Alamut dönemi Nizârî İsmâililiğini üç döneme ayırmaktadır. İlk dönem, Hasan Sabbah'ın devleti kurmasıyla başlayıp, ikinci Alamut Efendisinin ölümüne kadar geçen süreç ki bu süreçte devletin Selçuklulara rağmen kuruluş aşaması tamamlanmıştı. İkinci dönem, "sembolik kıyamet" alanı olarak görülen, imamlık iddiasının ortaya çıktığı dördüncü ve beşinci Efendilerin dönemi idi. Yedi Efendiden oluşan bu üç dönemin son dönemi ise Nizârîlerin hem teorik hem de pratik faaliyetlerinden ödün vermeye başladıkları, Sünnî İslam dünyası ile uzlaşmanın ve siyasi girişimlerin canlandığı dönemdir. Bu son dönem Moğol istilası ile sonlanacak süreci de beraberinde getirmişti.¹ Bu dönemlendirme içerisinde araştırmamızın içeriğini oluşturan bölüm, son dönem yani Nizârî İsmâililerin siyasi emellerini yeniden canlandırmaya başladıkları ve bu doğrultuda da Hârezmşâh Devleti ve Abbâsî Halifeliği başta olmak üzere diğer siyasi teşekküllerle ilişkiye girdikleri dönemi kapsamaktadır.

Hârezm bölgesi, genel hatlarıyla Horasan'ın kuzeyinde, Maveraünnehir'in batısında, Aral Gölü'nün güneyinde ve Mazenderan Gölü'nün (Hazar Denizi) doğusunda yer alır.² Hârezmşâh Devleti'nin atası olan Nuş Tegin Garce, Hârezmşâh unvanı ile Sultan Melikşâh zamanında bölgenin idarecisi olarak görevlendirildi. Taştâr vazifesinde olan Nuş Tegin, Selçuklu emirlerinden Bilge Tegin tarafından Garcistan'dan satın alınan bir gulamdı.³ Oğlu Kutbeddîn Muhammed, Selçuklu Devleti'ne sadakatle geçen bir yönetim sergilemekle beraber özellikle suhuletli ve adil yönetimi ile Nuşteginlilerin bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştıracak bir idare tanzim etti. Bu dönemde Bâtınîlerle olan bir siyasi mücadele tarihi kayıtlarda yer almamaktadır. Nitekim bu dönemde Hârezmşâh'ın, Selçuklu Devleti'ne yönelik özellikle kuzey doğudan gelebilecek tehlikeleri önleyici bir görev icra ettiği anlaşılmaktadır.⁴

- 1 Farhad Daftary, *Muhâlif İslâmın 1400 Yılı İsmâililer Tarih ve Kuram*, çev., Ercüment Özkaya, Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001, s.377.
- 2 Coşkun Erdoğan, "Hârezm İsmi ve Bölgenin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler", *TAED*, 62 (2018), s.310-311.
- 3 Alaaddin Âta Melik Muhammed Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, tsh., Muhammed Kazvini, Tahrân: Müessesesi-i İntişârat-ı Negâh, 1388, s.343-344; Alaaddin Âta Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, çev., Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s.5; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, X, çev., Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları, 1989, s.223; Muhammed bin Havendşâh Mirhând, *Ravzat us-Safâ*, IV, Tahrân, 1339, s.356; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târihi'l İslâm ve Vefâyatü'l Meşâhiri'l el-İlâm*, XXXIII, thk., Ö. A. Tedmirî, Beyrut, 1413, s.46; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, 346.
- 4 İsmail İbn Hasan el-Cürcânî, *Zâhireyi Hârezmşâhi*, ed., İrec Afşâr, Tahrân: Dâniş Pejuh, 1965, s.1-5; Reşidüddin Fazlallah Hemedânî, *Cami'ü'l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, tsh., M. Ruşen, Tahrân, 1389, s.1-2; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, X, s.225-226; Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldun, *Târihi İbn Haldun*, II, trc., A. M. Ayetî, Tahrân, 1363, s.770; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 42; S. G. Agacanoğlu, *Selçuklular*, çev., Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006, s.275.

2. Hârezmşah Atsız'ın Bâtınilerle İlişkileri ve İttifakı Meselesi

Hârezmşah Atsız dönemi ile devletin mahdut diplomatik ilişkiler döneminden sıyrılarak, bölgesel ilişkilerde aktif döneme girdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Atsız dönemi, Hârezmşah Devleti siyasi teşekkülünün Sencer dönemi Selçuklu Devleti'nin politik olayları içerisinde önemli bir yeri işgal ettiği aşikârdır. İşte tam da bu sebepten ötürü Selçuklu siyasal söylevi doğrultusunda değerlendirme yapılarak, Hârezmşah Atsız'ın Bâtınilerle ittifak yaptığı yönünde kanaat oluşmuştur. Nitekim gelişen olaylar, Atsız'ın bağımsızlık mücadelesi doğrultusunda yapmış olduğu isyan süreci ve politik hamleler, bu kanaatin oluşmasında da önemli bir etkindir. Ancak Hârezmşahların hem bir siyasi irade olarak tarihsel sürecinin bütünsel değerlendirmesi yapıldığında hem de kaynakların verdiği bilgilerle Selçuklu söylevi ötesinde bakıldığında, bu durumun biraz farklı olduğu görülmektedir.

Öncelikli olarak Atsız dönemi Selçuklu Devleti ile olan ilişkilere ve isyan sürecindeki tarihsel olaylara kısaca bakmak gerekmektedir. Çünkü sürecin takibi, Bâtınilerle iş birliği iddiasının da var olup olmadığına yönelik olayın açıklayıcı unsuru durumundadır. Nitekim Atsız'ın isyan hareketi neticesinde bağımsızlığa giden yolda her ittifakı doğal gördüğü düşüncesi ile değerlendirmeler yapılabilmektedir. Hârezmşah Atsız'ın hâkimiyet süreci iki döneme ayrılmaktadır. 530/1135'e kadar sadık ve tutarlı Atsız ve bu dönemden sonra isyankâr Atsız olarak görülmektedir. İkinci döneminde Selçuklu siyasal sisteminin dönemin olayları karşısında inkıza uğramaya başlamasıyla birlikte Atsız, bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. 530/1135'e kadar geçen süreçte Atsız tam bir sadakatle Selçuklu sultanı Sencer'e bağlı kalarak, Sencer'in 525/1130 Maverâünnehir seferine ve 527/1132'deki Irak sultanı Mesud'a karşı yaptığı seferlerde büyük yararlılıklar göstermiştir.⁵ Atsız'ın Sencer nezdindeki kıymeti, bir süre sonra devlet erkânından bazı emirleri rahatsız ettiği için onun aleyhinde Sultan'a telkinlerde bulunmaya başlamışlardır. Sencer'den müsaade alarak Hârezm'e dönen Atsız'ın aleyhinde devam eden Selçuklu erkânın propagandaları, onun bölgede yapmış olduğu seferler karşısında da iyice şiddetlenmiştir. Nitekim bu süreçte Atsız, Cend ve Mankışlağ'a seferler düzenlemiş ve bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştı. Netice itibariyle Sultan Sencer, Muharrem 533/Eylül 1138 tarihinde Belh'den hareketle Hârezm seferine çıkmıştır. Yapılan savaşta Atsız'ın oğlu Atlığ öldürülmüş ve Hârezmşah, savaş meydanından kaçmak zorunda kalmıştır. Sencer, asi Hârezmşah yerine kardeşi Muhammed Tapar'ın oğlu Melik Gıyaseddin Süleymanşah'ı bölgenin idaresine atamıştır.⁶

5 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.2; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, X, s.534; Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsîr İbn 'Âli el-Hüseyî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukîyye*, trc., Necatî Lügâl, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999, s.70; el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev., Kıvameddin Burslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.149.

6 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.7; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XI, çev., Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1989, s.67; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, s.2; Mirhând, *Ravzat us-Safâ*, s.358; Gıyâseddin b. Hüsâmeddin Hândmir, *Habibü's-siyer fi ahbâri efrâdi beşer*, II, nşr., M. D. Siyâkî, Tahran, 1353, s.631; Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, yay., Ali Öngül, İzmir: Çamlıca Yayınları, 2000, s. 120; Afâf Seyyid Sabre, *et-Târîhü's-siyâsi li'd-devleti'l-Harezmşâhiyye*, Kahire, 1407, s.39-40; Mehmed Fuad Köprülü,

Sencer'in bölgeden ayrılmasından sonra Atsız, Hârezm'de tesis ettiği idare ve halkın kendisine olan bağlılığı ile geri dönüp tekrar hâkimiyetini tesis etti. Süleymanşah da amcasının yanına kaçmak zorunda kaldı. Tekrar harekete geçen Atsız, 534/1140 tarihinde Buhara'ya hücum ederek, şehri tahrip etti. Onun yine kendi lehine devam eden bu siyaseti karşılıksız kalmayacaktı. Ancak Atsız bu hareketleriyle bölgede varlığını tesis edebilmenin bir yolunu aramaktaydı. Bu sırada meydana gelen Maverâünnehir olayları Atsız açısından planlarının değişmesine neden olmasına rağmen, nihai amacında hiçbir değişiklik yapmamıştı. Katvan Savaşı ile Selçuklu Devleti'nin zayıflamaya başlaması, Atsız'ın amacına yönelik yeni ve farklı kapıların açılmasını da beraberinde getirdi. Nitekim Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı imha edilmiş ve Sencer bir yıl baş şehre dönememişti.⁷ Bu nazik durumu değerlendiren Atsız, Horasan hâkimiyeti için derhal harekete geçerek Serahs'ı aldı ve Merv'i de kuşatmayla ele geçirdi. Daha sonra Nişâbur'a yönelen Atsız, şehrin âlim ve fakihlerinin iradesiyle burayı yağmalamadan teslim aldı ve 1 Zilkade 536/ 28 Mayıs 1142 tarihinde hutbe onun adına okunmaya başladı. Sencer, bu asi Hârezmşah'ın yaptıklarının karşılığını vermek ve hem de ona olan kinini dindirmek adına sefere çıktı 538/1143. Atsız'ın yoğun müdafaasıyla karşılaşan Sencer, onun gönderdiği barış teklifini hazinelerin iadesi ve bağlılık bildirmesi karşılığında kabul etti.⁸

Hârezmşah Atsız ile yapılan bu anlaşmanın sağlam temellere oturması için Sencer, Edib Sabir'i Hârezm'e gönderdi. Sabir, Selçuklu sarayının ünlü kaside şairlerindendi.⁹ Edib Sabir, burada bulunduğu sürede Atsız'ı yakından takip etti. Atsız, Cüveynî'de anlatıldığına göre Hârezm'in serseri taifesinden iki kişiyi mühlidlerin yaptığı gibi kandırarak ve çok para vererek, Sultan Sencer'i öldürmeleri kastyyla Merv'e gönderdi. Bu durumu öğrenen Edib Sabir ise

“Hârizmşâhlar” İslam Ansiklopedisi, c.5/1, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), s. 266-267; Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s.47-48; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.316; Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmûaları, Atebetü'l-Ketebe'nin Neşri Münasebetiyle”, *AÜDTCFD*, c. VIII'den ayrı basım (1951), s. 587-588; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi-1 (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s.247.

7 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.7; İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XI, s.67; Reşidüddin, *Cami'ü'l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, s.2; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, haz., A. H. Nevaî, Tahran, 1387, s.481; Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s.48-49; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s.269,275.

8 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.9; ; İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XI, s.85,92; Reşidüddin Vatvât, *Nâme-yi Reşidüddin Vatvât*, nşr., K. Tuyserkânî, Tahran, 1383, s.155; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Cami'ü'l-Tevârih, (Zikr-i Târih-i Âli Selçûk)*, çev., Erkan Göksu-H. H. Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, s.119; Ebü'l-Hasan Ali el-Beyhakî, *Lübâbü'l-ensâb*, nşr., S. M. Recâi, Kum, 1410, s.271-272; Mirhând, *Ravzat us-Safâ*, s.359; Hândmir, *Habîbü's-siyer fi ahbârî efrâdi beşer*, s.631; Ebü'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî İbn Funduk, *Tarih-i Beyhakî*, nşr., A. Behmenyâr, Tahran, 1307, s.371; el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.251; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz., Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, s.206; Ziya Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev., Tural Rızayev, İstanbul: Derin Yayınları, 2003, s.14.

9 Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, çev., Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011, s.145-147; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev., Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.388.

kiralık kişilerin eşkâllerini bir kâğıda yazarak, yaşlı bir kadının ayakkabısına gizleyip, Sultan'a gönderdi. Mektubu alan Sultan, bu eşkâle uyan kişilerin bulunmasını emretti. Atsız'ın gönderdiği bu iki suikastçı bir meyhanede yakalandı ve öldürüldüler. Bu durumu öğrenen Atsız, Edib Sabir'in olayın içinde olduğunu anlayınca onu Ceyhun nehrine attırdı.¹⁰

Bahsi geçen olay, Hârezmşah Atsız'ın Bâtınilerle bir ittifakı olduğu yönünde güçlü bir kanaat oluşturmaktadır. Bu yüzden olayı anlatan kaynakların kullandığı ifadeler ve verilen bilgilerin doğruluğunun iyice tetkik edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu durum, Hârezmşah Devleti'nin tarihsel sürecinde Bâtınilerle ittifak yaptığına yönelik tek iddidir. Öncelikli olarak kaynaklarda geçen ifadelerle bakıldığında bu durumun kısmen anlaşılabilir bir hâle dönüştüğü görülür. İlk kaynağımız ve olay hakkındaki bilgisi sonradan gelen kaynaklar tarafından da kullanılan Cüveynî, olayı anlattığı bölümde kesinlikle İsmâîlî, Bâtınî gibi kelimeleri kullanmamaktadır. Cihan Gûşâ'da رنود خوارزم بر منوال طريقه ملاحظه دو شخص را ifadesiyle Melahide târikinin yaptığı yöntemle Hârezm rindlerinden iki şahsı, Atsız'ın kandırarak ve para vererek suikast amaçlı gönderdiğini söylemektedir.¹¹ Burada İsmâîlî taifesine atıf yapılmasına rağmen, suikast için Bâtınilerle ittifak yapıldığına yönelik bir bilgi mevcut değildir. Olayın o dönem Bâtınî yöntemlerinin algısına yapılan bir atıf mevcuttur. Burada Cüveynî, açık bir şekilde suikast girişiminin yönteminde, Bâtınî tarzına göndermede bulunmaktadır. Ayrıca yine Cüveynî'ye göre Sencer ve Bâtıniler arasında kısmen barış bulunmaktaydı.¹² Bu yüzden Nizârî Devleti'nin bu süreçte Hârezmşahlara tarafında saf tutması ve böyle bir suikastı gerçekleştirme isteğinde olması pek muhtemel görünmemektedir.

Bu olay, Cüveynî'de bu şekilde geçmekteyken Mîrhând ve Hândmir'de ise bu iki suikastçı için fedai veya Bâtınî ifadesi kullanılmamakla beraber سفالك (kan dökücü) ifadesi geçmektedir.¹³ Burada da ittifak ya da bir şekilde bu iş için İsmâîlî fedailerinin kullanıldığı yönünde bir bilgi yoktur. Kazvinî'de ise برسم فدائى ifadesi geçmektedir.¹⁴ Burada “fedai geleneğinde olduğu gibi” yani fedailerin yaptığı yöntemle Atsız'ın iki kişiyi kandırarak, Sultan Sencer'i öldürmeleri için gönderdiği ifade edilmektedir.

Atsız'ın bu suikast girişimi, dönemin koşulları, Atsız'ın bağımsızlık mücadelesi ve kaynaklardaki Bâtınî tarzı bir yöntemin varlığı, Hârezmşah-İsmâîlî ittifakının kurulduğuna yönelik bir algı oluşturmuştur. Ancak hem yukarıda verilen bilgilerle suikastın sadece yöntem açısından benzerliği ortaya konulduğunda, hem de Atsız'ın Horasan cihetinde izlediği politika takip edildiğinde böyle bir ittifakın Atsız'ı halkın gözünde meşruiyet sorununa götüreceğinden bu ittifakın yapılmadığı durumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca olayda fedai kullanılmadığını gösteren bir diğer durum ise bu suikastçıların ifşa edilmeleri ve Sencer'in

10 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, II, 1988, s.9; Müstevfî, *Tarihî Güzide*, 1387, s.482-483; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, 2018, s.388; Mîrhând, *Ravzat us-Safâ*, s.359; Hândmir, *Habîbü's-siyer fi ahbârî efrâdi beşer*, s.631.

11 Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa*, 1388, s.348.

12 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, III, 1988, s.127.

13 Mîrhând, *Ravzat us-Safâ*, s.359; Hândmir, *Habîbü's-siyer fi ahbârî efrâdi beşer*, s.631.

14 Müstevfî, *Tarihî Güzide*, 1387, s.483.

adamları tarafından bir meyhanede yakalanıp sorguya çekilerek öldürülmeleridir. Nitekim fedailerin suikast girişimlerinde gizliliklerini ne kadar önemsedikleri ve başarısızlık hâlinde kendilerini öldürecek şekilde eğitim almış olmaları, bu suikastçıların fedai olmadıklarının da bir diğer göstergesidir. Kanaatimizce böyle bir ittifakın mevcut olmadığı ortada olmakla beraber, Atsız'ın ilerleyen süreçte İsmâîlî kozunu hiçbir zaman kullanmadığı ve Hârezmşah Devletin'i her daim bir Selçuklu Devlet geleneğinin varisi iddiasıyla yönetmek istediği görülmektedir.

3. Hârezmşah İl-Arslan ve Sultan Tekiş Dönemi Bâtınî İlişkileri

Hârezmşah Devleti'nin Atsız'dan sonra oğlu Ebû'l Feth İl-Arslan döneminde sınırlı bir siyasi ilişkiler süreci geçirdiği söylenebilir. On altı yıllık Hârezmşahlığı sürecinde İl-Arslan'ın özellikle Maverâünnehir üzerinden Karahıtaylarla mücadele ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda onun döneminde Selçuklu Devleti'nden bağımsız, Halife ile ölçülü ve Oğuz, Karluk bakiyeleri meyanında Karahıtaylarla çarpışma şeklinde geçen bir süreç gözlenmektedir. Onun kullanmış olduğu Ebû'l Feth unvanı da kâfir boylarla mücadele içerisinde bir saltanat dönemi geçirdiğine işaret etmektedir. İl-Arslan zamanında kaynaklarda Bâtınîlerle bir ittifak ya da çatışmaya dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Oğlu Tekiş'e siyasi olarak gelişmeye müsait bir zemin bırakan İl-Arslan, son Karahıtay yenilgisi istisna edildiğinde askeri açıdan başarılı addedilebilecek bir dönem geçirmiştir. Bu yüzden Hârezmşah Devleti'nin asıl yükselişe geçtiği dönem oğlu Tekiş zamanıdır. Başlangıçta kardeşi Sultanşahla taht kavgası ile geçen uzun bir süreçten sonra Tekiş, özellikle güçlü bir ordu tesis ederek, Hârezmşah Devleti'ni dönemin en büyük gücü hâline getirmeyi başarmıştır. Tekiş, Horasan'da kısmen de olsa bir hâkimiyet tesis etmiş ve daha sonra Irak bölgesi olaylarına yönelmiştir. Irak bölgesinde mevcut yapı Irak Selçuklu Devleti, Atabegler ve Halife ekseninde cereyan etmekteydi. Sultan Tekiş öncelikli olarak Halife'nin de desteği ile Selçuklu sultanı Tuğrul'u bertaraf etmiş ve Hemedan'da artık Selçuklu sonrası merkez idaresinin Anuşteginlilere geçtiğini ilan etmiştir.¹⁵ Bölgede idari yapılanmayı tanzim ettikten sonra gücünü yaymaya başlayan Sultan Tekiş, Halife Nâsır'ın muhalefeti ile karşılaşmaya başlamıştır. Irak Selçuklu Devleti sahasının Halife ve Hârezmşah arasında çekişmelere sebep olduğu bu dönemde hâkimiyet, Halife'ye karşı Hârezmşah'ın buraya göndermiş olduğu emirler tarafından tesis edilmeye çalışılmaktaydı. Bu sırada Ravendî'deki kayda göre Mayacuk'un Bâtınîlerle ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Mayacuk ilerde kendi lehine işler görmeden önce bölgedeki güç dengeleri bağlamında ganimet elde etmek için Bâtınîlerin elinde bulunan bir köyü hile

15 Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr*, II, çev., Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.341-342,345; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, II, 1988, s.25-26; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XI, s.93; el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.269-270; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, s.11-12; Reşîdü'd-din, *Cami'ü'l-Tevârih, (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s.177; Şehâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, s.323; İbn Haldun, *Tarihî İbn Haldun*, II, s.800.

ile aldı. Mayacuk buradan yüklüce ganimet elde ederek, Hemedan'a yöneldi.¹⁶ Hârezmliler, Halife ve Atabegler arasında geçen Irak hâkimiyetini elde etme mücadelesinde, Bâtınilerin siyasi çekişme dışında kaldığı bu süreçte Mayacuk tekrar Kaşan üzerine yürüdü ve mühlidlerin bulunduğu bu kaleyi dört ay muhasara etti. Kendi gücünü tesis etme ve ganimet elde etme hırsıyla Kaşan'ı ele geçirmeye çalışan Mayacuk, yine kaleyi vaatlerle ele geçirdi. Mühlidlerin direncini kıran Mayacuk, kaleyi elde ettikten sonra halka eziyetler yaptı ve yerin altındaki ve üstündeki tüm ganimetleri ele geçirdi.¹⁷ Böylece bölgede yıldızı parlayan bir güç olarak Mayacuk, Özbek, Gökçe, Nâsireddin Ağuş ve Emir-i Âlem ittifakına karşı Halife'nin desteğini alarak mücadele etmeye başladı. Ancak bunun üzerine Tekiş bölgeye tekrar sefer düzenleyip hâkimiyetini tesis etti.¹⁸ Mayacuk'un Bâtınilerle ilişkiye girmesi ve onlarla yer yer ittifaklar yapma hilesi ile ganimet elde etmesi, kendi lehine yapmış olduğu faaliyetler kapsamında idi ki bu durumun Hârezmşah Devleti'nin Bâtinî politikası ile bir bağlantısı yoktu. Mayacuk'un Bâtınilerle kurduğu ilişkiler, Hârezmşah Tekiş'in siyaseti kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁹ Ancak onun bu tavrı Hârezmşah Devleti'nin politikası ile ilgili değildir. Nitekim Tekiş, daha sonra kendi lehine hareket eden ve Halife'den aldığı beratla Hârezmşah Devleti aleyhine faaliyet gösteren bu isyancı emiri bertaraf etmiştir.

Böylece Halife ve Nizârî İsmâîlileri ile doğrudan ilişkiye girmeye başlayan Tekiş, 4 Recep 590/25 Haziran 1194 tarihinde Irak tahtına oturmasıyla birlikte bölgede bulunan Bâtinî zümreleri üzerine sefer düzenleyerek, bölgenin siyasi ve sosyal yapısına yönelik faaliyetlere başladı. Sultan Tekiş bu minvalde Irak meselesini halledip asayişini temin ettikten sonra Arslan Gûşâd/Arslan Keşad olarak anılan Bâtinî kalesine asker sevk etti.²⁰ Sultan Tekiş'in bölgeye asker sevk etmesinin sebebi Kazvinlilerin yardım talepleri neticesinde oldu. Bâtiniler, Kazvin yolunu keserek Müslüman halka eziyetler etmekteydi. Bu durum üzerine halk, Irak'ı fetheden ve artık Müslüman halkın hâmisisi olan Sultan Tekiş'den, Şeyh Ali Yunânî vasıtasıyla yardım istedi. Tekiş bölgeye gelerek İsmâîlilerin bulunduğu kaleyi kuşattı ve savaş yapmadan teslim aldı. Ancak Tekiş buradan ayrıldıktan sonra İsmâîliler önceden kazdıkları tüneller vasıtasıyla tekrar kaleye girip burada bulunan Müslüman halkı öldürdüler. Durumu haber alan Tekiş tekrar kaleyi kuşattı. Bir süre sonra İsmâîliler aman dileyerek anlaşma teklifinde bulundu. İsmâîliler kalede bulunan Bâtınilerin yarısının tüm malları ile birlikte kaleden sağ salım çıkıp gidecekleri yere ulaşınca ancak kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. Tekiş anlaşmayı kabul etti ve kısas olarak da kalede kalan diğer Bâtınileri öldürmeyi düşündü. İsmâîliler kaleden çıkıp Alamut'a doğru gittiler. Hârezmşah bu giden kısmın kaledekilerin yarısı olduğunu sanıyordu, fakat İsmâîlilerin hepsi kaleden çıkıp gitmişti. Durum bir süre sonra anlaşılınca Tekiş sinirlendi ve

16 Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr*, II, s.355,360; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, II, 1988, s.25-26; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, s.11-12.

17 Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr*, II, s.363-364.

18 Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr*, II, s.368-369; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, II, 1988, s.32-33.

19 İsmail Hasanzâde, *Tarih-i İnan Der Ahdi Hârezmşahiyan*, Tahran: Kitab-ı Parse, 1392, s.157.

20 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, II, 1988, s.33; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.391.

kalenin tüm surlarının yıkılmasını emretti.²¹ Dönemin önemli Bâtınî merkezlerinden biri olan ve çok müstahkem bir yer olan Arslan Gûşâd kalesinin alınması ile birlikte İsmâîlî faaliyetlerine ağır bir darbe indirilmiş oldu.

Sultan Tekiş, buradan Alamut'a ilerleyerek bölgede yine Bâtınilerle mücadeleler yaptı ve birçok İsmâîlî müridini öldürdü. Alamut kuşatması sırasında Bâtıniler, Şafi reislerinden Sadreddin Muhammed b. el-Vezzân'ı Rey'de öldürdüler. Bölgede Bâtıniler üzerine mühim seferler yapan Tekiş, Oğlu Taceddin Alişah'ı Irak ülkesine görevlendirdikten sonra 596/1200 tarihinde Gürganc'a doğru yola çıktı. Sultan'ın Hârezm'e dönmesi üzerine Bâtıniler hem bölgede faaliyetlerine tekrar başladı hem de mutad olan suikast girişimlerini uygulamaya koyuldular. Bu minvalde Bâtıniler, Sultan'ı kendi üzerlerine kışkırttığını düşündükleri Vezir Nizâm-ül-mülk Mesud'u öldürdüler. Bu duruma çok üzülen Tekiş derhal oğlu Kutbeddin Muhammed'i Bâtıniler üzerine büyük bir orduyla gönderdi. Veliâht Muhammed, Toşriz Kalesi'ni dört ay kuşattı. Sultan Tekiş ise bizzat İsmâîlîler üzerine sefere çıkacağı sırada nefes darlığı çekmeye başladı ve boğazından kan geldi. Buna rağmen yola çıkan Tekiş, Çah-ı Arap mevkiinde vefat etti. Muhammed tam kaleyi düşürecekken babasının ölüm haberini aldı. Bu durum üzerine veliâht Muhammed ölüm haberini askerden sakladı ve Bâtınilerle yüz bin dinar vergi verme karşılığında anlaşma yaparak Hârezm'e döndü.²² Sultan Tekiş'in özellikle Irak bölgesinde hâkimiyetini tesis ettikten sonra giriştiği Bâtınî mücadelesinde önemli başarılar elde etmesine rağmen, Bâtınilerin gücünü kıramadığı görülmektedir. Bâtıniler, Arslan Gûşâd kalesinin kaybının ve Alamut kuşatmalarının intikamını Vezir Mesud'u ve Şafi reisini öldürerek almış, siyasi emellerini aynı ölçüde devam ettirmeye çalışmışlardır.

4. Hârezmşah Alaeddin Muhammed Dönemi Bâtınî İlişkileri

Alaeddin Muhammed, yukarıda da görüldüğü üzere Bâtıniler üzerine yaptığı sefer sırasında babasının ölümünü öğrenmiş ve Bâtınilerle bir anlaşma yaparak, Hârezm'e dönüp tahta oturmuştur. 20 Şevval 596/ 4 Ağustos 1200 tarihinde Hârezmşah tahtına oturan Muhammed, iktidarının ilk yıllarında devletin tanzimi, taht kavgası ve Horasan hâkimiyeti üzerinden Gurlu meseleleri ile uğraşmıştır. Gurlular önceleri Multan hâkimiyeti üzerinden Karmatilerle mücadele etmekteydiler.²³ Daha sonra Gurluların Horasan'a ilk askeri harekâtları sırasında Hârezmşah Muhammed'e karşı Bâtıniler ile anlaşma tesis ettikleri görülmektedir. Bu doğrultuda İbnü'l-Esîr, Gur sultanının kardeşi Muizzeddin'in önce Kuhistan bölgesi Bâtınî muhâriplerini öldürüp yağma ettiğini daha sonra Kenâbâd ve köylerinde yaşayan Bâtıniler üzerine yürüdüğünü aktarır. Muizzeddin'in bu hareketi üzerine Kuhistan hâkimi, Gıyâeddîn'e haber göndererek aralarındaki

21 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.33-34; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, çev., Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, s.129; Zekeriyâ b. Muhammed b. Muhammed Kâzvinî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, I, nşr. Emir Kebir, Tahran, 1373, s.350-351.

22 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.35-36; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s. 129-130.

23 Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı ya Târihi İnan ve İslam*, I, nşr., Abdülhâyy Habîbî, Tahran: Dünyayı-ı Kitap, 1363, s.396-397.

anlaşmayı hatırlattı ve bu tedip ve yağma harekâtının kaldırılmasını istedi. Bu durum üzerine Gıyaseddin kardeşine elçi göndererek askeri harekâtı kaldırıp geri çekilmesini istedi. Buna karşılık Muizzeddin istemeyerek de olsa bölgeden ayrıлып Hindistan'a gitti.²⁴

Horasan Bâtınilerinin Gurlular ile anlaşma tesis etmiş olması, bu bölgede Hârezmşah iktidarına karşı bir tavır aldıklarını göstermektedir. Hârezmşah Muhammed, bu ittifaktan dolayı olmasa da uzun bir süre Horasan hâkimiyeti üzerinden Gurlular ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fakat nihayetinde Muizzeddin Gurî, Hindistan'da Kevkehran ve Cud dağı kabilelerine karşı kanlı bir sefer düzenledikten sonra 602/1206'da Gazne'ye dönüş yolunda Demik menziline fedailer tarafından öldürüldü.²⁵ Bu olayı ilerde görüleceği üzere Nizârî hükümdarı Alaeddin Muhammed, Hârezmşahlara yardım etmek için yaptıklarını iddia edecektir. Ancak Nesevî bu durumun İsmâîlî bölgelerine Gurluların yaptığı tazyikler neticesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.²⁶

Horasan meselesini hallettikten sonra Sultan'ın Maverâünnehir bölgesi hâkimiyeti üzerinden Karahıtaylarla mücadeleye girdiği görülmektedir. 1208 yılında Karahıtaylara yenilen Sultan, bazı kaynaklara göre belli bir süre esir düşmüş ve ancak bir hile neticesinde kurtulabilmiştir. Fakat bu süreçte Sultan'ın, Gürgeç'e bir müddet dönememesi, Hârezm ülkesinde isyanlara sebep olmuştur. Bu isyancılar içerisinde Nişabur valiliğine atanan Közlük de vardır. Sultan esaretten kurtulup başkente döndükten sonra isyanlar üzerine harekete geçti ve Közlük de bu haberi alınca korkup Toşriz'de bulunan Bâtınî muhteşemine sığındı. Fakat İsmâîlî lideri, onun Toşriz'de kalmasının tehlikeli olacağını söyledi ve onu gitmeye ikna ederek kendi yanından uzaklaştırdı.²⁷ Buradan Kirman'a geçen Közlük, daha sonra Sultan'ın Herat bölgesinde olduğu sırada tekrar Toşriz'e döndü. Ancak bölge halkı hem Sultan'dan korktukları için hem de Közlük'ün oğlunun çıkardığı karışıklıklar yüzünden kale kapılarını kapatarak direnç gösterdi. Böylece Közlük, Bâtınilerden beklediği yardımı alamadı ve daha sonra Terken Hatun'un inisiyatifi ile yakalatılarak öldürüldü.²⁸ Közlük'ün isyan sürecinde bir müddet de olsa Bâtınilere sığınmış olması iki siyasi gücün birbirlerine tam olarak düşman bir politika izlediğini göstermez. Çünkü Nizârîlerin en önemli özelliklerinden birisi ortak düşmanlarına karşı kendilerine sığınanları korumaktı. Bu onların dönemin siyasi ilişkilerinde ünlendikleri en önemli politikalarından biriydi.²⁹ Nitekim İsmâîlî lideri, Közlük'ü himaye etmemiş ve bir süre sonra yanından uzaklaşmıştır. Bu durumun sebebi düşmanlıklarının aleni bir şekilde olmamasıydı. Çünkü dostluklarını gösteren açık bir durum ortada olmamakla beraber, henüz düşmanlıklarını

24 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.141.

25 el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî ya Târihî İnan ve İslam*, I, s.403.

26 Muhammed en-Nesevî, *Siretü's-Sultan Celâleddin Mengüberti*, ed., O. Houdas, Paris, 1891, s.214; Mohamed en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezmi*, par., O. Houdas, Paris: Libraire de la Societé Asiatique de L'école des Langues Orientales Vivantes, 1895, s.356-357; Şehâbü'd-Dîn Muhammed Hurendizî Zeyderî Nesevî, *Siret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, tsh., M. Monevî, Tahrân, 1344, s.231-232.

27 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.54.

28 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.55-56.

29 Daftary, *Muhalif İslâmın 1400 Yılı İsmâîliler Tarih ve Kuram*, s.435.

sergileyecekleri ortam da oluşmuş değildi. Ayrıca Bâtınî hükümdarının, Hârezmşahların artan gücünden endişe duyduğu ilerleyen süreçte giriştiği siyasi ilişkilerle görülecektir. Ancak şu da görülmektedir ki dönemin en önemli siyasi gücü olarak Hârezmşahların etkinliği Bâtınilerin rahat bir şekilde propaganda yapmalarına ve aktif bir ilişkiler ağı kurmalarına engel olmaktadır.

Sultan Muhammed ile Bâtıniler arasındaki bir diğer olay ise Kirman bölgesinde gerçekleşti. Zevzen emiri Nusretüddîn Muhammed'in mali işlerinden sorumlu olan Kıvamül-mülk, Hârezmşah'a kendi emirinin Bâtınilere meyli olduğunu söyledi. Kıvamül-mülk, Nusretüddîn'e ise Hârezmşah'ın ona karşı Bâtıniler üzerinden şüphe ile baktığını söyleyerek onun korkuya kapılmasına sebep oldu. Hârezmşah'ın kendisine yönelik yapacaklarından korkan Nusretüddîn, bu durum üzerine İsmâîlî kalesine sığındı. Kendi lehine olayları hile ile kurgulayan Kıvamül-mülk, böylece Zevzen'i ele geçirdi.³⁰ Bu olaylardan da anlaşıldığına göre Hârezmşah Devleti ile Bâtıniler arasında çekişme olmakla birlikte olayların henüz mücadele boyutuna geçmediği görülmekte ve ilişkilerin 607/1210 yılı arifesinde bölgesel olaylar üzerinden yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak bilhassa Abbâsî Halifesinin emelleri yüzünden, bu süreçten sonra Hârezmşah-Bâtınî ilişkileri mücadele ve çatışma sürecine girmeye başlayacaktır.

Sultan Muhammed dönemi Bâtınî mücadelesini değerlendirirken ortaya çıkan tablo sadece dini bir mahiyetle anlaşılabilir. Bu dönem ilişkilerinde temelde iki yön göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Halife ve Bâtınî ittifakı ile doğan bölgesel siyaset, diğeri ise Sünnî İslam dünyasında Sultan'ın itibarı meselesidir. Nitekim Halife Nâsır, süreci şekillendiren bir rol üstlenirken, Sultan'ın, Irak-ı Acem bölgesi üzerinden İslam dünyasındaki itibarını düşürmeye ve ona karşı her türlü ittifaka girmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Irak-ı Acem bölgesinde gelişen olaylara paralel olarak Bâtınilerin dönemin olayları içerisinde ehemmiyeti artmaya başladı ve Hârezmşah-Bâtınî ilişkileri mücadele boyutuna geçti. Irak-ı Acem bölgesine 1211 yılından sonra Aydoğmuş'un idaresini ele geçiren Nasıreddin Mengli Bey, hâkimiyet alanını Halife aleyhinde genişletmeye başlayarak, İsfahan, Hemedan ve daha sonrasında da Mazenderan bölgelerine hâkim oldu. Halife, Aydoğmuş'un öldürülmesi sonrası Mengli Bey'e elçi göndererek onu kınadı.³¹ Ayrıca Halife, Özbek'e de haber göndererek onu Mengli Bey'e karşı harekete geçme konusunda teşvik etti ve ona askeri yardımda bulunacağını vadetti. Yine bu süreçte Mengli Bey, Bâtınî kalelerine yapmış olduğu seferler neticesinde İsmâîlî hükümdarı Celaledin Hasan'ın da düşmanlığını kazandı.³²

Bu dönem olaylarının daha iyi anlaşılabilmesi için İsmâîlî görüşlerinin de kısmen bilinmesi gerekmektedir. Nizârî İsmâîlilerinin tarihsel süreci belirtildiği üzere üç döneme ayrılmakta ve Sultan Muhammed zamanı, İsmâîlilerin üçüncü dönemine denk gelmekteydi. Bu dönem,

30 Efdâlüddin Ahmed b. Hâmid Kirmânî, *el-Muzâf ilâ Bedayi' i'l-Ezmân fi Vakayi' -i Kirmân*, nşr., Abbas İkbâl Aştîyânî, Tahran, 1331, s.48-49; Nesevî, *Sîret-i Celâlî' d-Din Mengübernî*, s. 41.

31 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.253.

32 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.258; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s.199; Coşkun Erdoğan, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015, s.170.

İsmâîlilerin son üç efendisinin Bâtınî görüşlerinden ve kıyamet düşüncelerinden ödün verdiği ve Sünnî İslam dünyası ile uzlaşmanın sağlanmaya çalışıldığı dönem olarak tarif edilmektedir. Nitekim bu dönem, Sultan Muhammed, Celaleddin Hârezmşah ve nihayet Moğol istilası süreçlerine denk gelecek ve Nizârî Devleti'nin yıkılma sürecini oluşturacaktır.³³ Bu dönemi başlatan ve daha veliahtlığı zamanında babasına karşı gelerek Bâtınî akidelerini reddeden III. Hasan'dır. 562/1166-7 tarihinde doğan Hasan, babasının son yıllarında aralarında görüş ayrılıkları başladığı ve Hasan'ın kıyamet öğretisini kabul etmediği görülmektedir.³⁴ 607/1210 yılında Celaleddin ünvanını alarak babasının yerine geçen Hasan, bir süre sonra Sünnî İslam dünyasına olan teveccühünü ilan etti.³⁵ Sünniliğe geçişi Bâtınî kaideleri bakımından her ne kadar bir devrim niteliğinde ise de dönemin siyasi olayları açısından da yeni bir sürecin başlangıcı idi. Celaleddin Hasan, itikadi ve siyasi açıdan bu yeni durumu bildirmek için Abbâsî Halifesine, Hârezmşah Muhammed'e, Irak bölgesi ve sair yöneticilerine elçiler gönderdi.³⁶ Halife onun Müslüman olduğuna kanaat getirerek, karşılıklı mektuplaşmalar neticesinde Hasan'a övücü lakaplar kullandı, bütün İslam bölgelerine Hasan'ın ve kavminin iyiliği hususunda fetvalar gönderdi ve Müslümanların onlarla evlenmesine izin verdi. Ayrıca bu süreçten sonra Celaleddin Hasan "Yeni Müslüman" sıfatıyla anılmaya başlandı.³⁷ Hasan, iktidarının ilk döneminde Sünnî İslam dünyasını kendisinin ve Bâtınîlerin yeni durumuna inandırmak için çaba harcadı.³⁸ Ülkesinde camiler inşa ettirdi. Horasan ve Irak bölgelerinden fıkıh âlimleri çağırarak, onlara saygı ve hürmet gösterdi. Bu âlimler Bâtınîlere dini konularda bilgiler verdi. İslami esaslar üzerine hareket ettiğini gören Müslümanlar onunla dostluk kurmaya ve ilişkiler geliştirmeye başladı. Ayrıca Celaleddin, 609/1212-3 yılında annesini Hacca gönderdi. Bağdat'ta çok iyi ağrılanan bu Bâtınî kafilesi, diğer sultanların Hac kâfilelerinin önüne konuldu.³⁹ Halife'nin bu

33 Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, s.377.

34 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s. 141; Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, s.435.

35 Reşîdüddîn Fazlallah Hemedânî, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, tsh., Muhammed Rûşen, Tahran: Miras-ı Mektub, 1387, s.171; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.420; Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, s.419; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/II (2012), s.135.

36 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s. 141; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, s.174; Cemaleddin Ebü'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed Kâşânî, *Zübdetü'l-Tevârih*, haz., Muhammed Tâkî Dânişpejû, Tahran: Müesseseyi Mütalât ve Tahkikâtî Ferhengî, 1366, s.216-217; İsmail Kaygusuz, *Nizârî İsmâîlî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, İstanbul: Su Yayınları, 2016, s. 127-128.

37 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.142; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, s.172; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.420-421; Farhad Daftary, Alamut Efsaneleri, Çeviren Özgür Çelebi, Ankara: Yurt Yayınları, 2008, s.73-74. نو مسلمان "Nev Müslüman" olarak kaynaklarda geçen bu ifade, Halife'nin onayı ile ilan edilmiş ve dönemin Sünnî İslam bölgelerinde kabul görmesi için yapılmıştır. Bu onay aynı zamanda siyasi açıdan da bir tanınma niteliğindedir. Nitekim Halife'nin 608/1211 yılında yayınlamış olduğu bu fermanla Celaleddin Hasan'ın "nev müselman" sıfatı ile emir olarak Nizârî bölgelerindeki hâkimiyeti onaylanmış oldu. Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, 2001, s.436.

38 Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, s.436; Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut "Nizârî İsmailileri"*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017, s. 95.

39 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.143; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.421.

Bâtınî kafilisini Hârezmşah Muhammed'in kâfilesinin önüne koyması, Sultan'a karşı yapılmış bir hakaret olarak algılandı ve Sultan bu durumdan dolayı çok incindi.⁴⁰ Ayrıca Halife'nin bu hareketi Hârezmşah Devleti'ne karşı kurulması planlanan ittifak düşüncesinin ilk göstergesi idi.

Yukarıda bahsi geçen Irak-ı Acem bölgesinin siyasi ilişkileri işte Yeni Müslüman Celeleddin'in de katılımıyla farklı bir sürece girmeye başladı ve Hârezmşahlar Devleti'nin de uğraşması gereken mühim bir mesele hâline geldi. Bâtınilerin siyasi açıdan tanınması onların kıyamet öğretisinden kaynaklanan dış dünya ile etkileşimin kesilmesi ve sınırlarının güvenlik tehdidi, Celeleddin'in yeni politikası ile güvence altına alınmaktaydı. Ayrıca Nizâriiler açısından bu yeni durum, tâkiyye sürecinin tekrar başladığı şeklinde algılanarak, siyaseten kendi lehlerine dönemin diğer devletleri ile ilişkilere girebilecekleri anlamına gelmekteydi. Elbette bu yeni dönemin en önemli etkilerinden biri ise Halife'nin kurmak istediği siyasi ittifaklar için Bâtınilerin sahneye sürülmesi idi.⁴¹

Bâtınî hükümdarının Irak-ı Acem bölgesinin siyasi olayları içerisinde Halife'nin safında girmeye başlamasından önce onun Hârezmşah Devleti adına hutbe okuttuğu yönünde bilgiler mevcuttur. Nesevî, eserinde bu yöndeki bilgileri Celeleddin Hârezmşah'ın, dönemin Bâtınî hükümdarı olan Alaeddin ile ilişkisi sürecinde bahseder. Buna göre Hasan, Özbek ile dostluk kurmazdan evvel Sultan adına hutbe okutmakta ve 100 bin dinar vergi vermektedir.⁴² Ayrıca yine Nesevî'ye göre Sultan Muhammed, Irak seferinden döndükten sonra oğlu Gıyaseddin Pirşah'a, Kirman valisi Müeyyedül-mülk'ün ölümü üzerine Kiş ve Mekran bölgelerini de dâhil ederek ona verdi. Gıyaseddin ise bu süreçten sonra Mazenderan bölgesine de hâkim olarak Sultan'dan sonra kendi adının okunduğu hutbeyi kardeşi Celeleddin'in Hindistan'dan dönüşüne kadar devam ettirdi.⁴³ Anlaşıldığına göre Bâtıniler, Sultan'ın Irak seferine kadar onun adına hutbe okutmakta ve tabilik açısından Hârezmşah Devleti'ne vergi vermekteydiler. Fakat bu durum Halife'nin, Celeleddin Hasan'ı kendi yanına çekmesi ve Irak olayları içerisinde ittifak oluşturması sürecine kadardır.

Yukarıda görüldüğü üzere Mengli'nin kendi bölgesine saldırılarından dolayı harekete geçen Celeleddin Hasan, Atabeg Özbek ile yakın bir dostluk tesis etmeye başladı.⁴⁴ Azerbaycan'a giden Hasan, burada Özbek tarafından çok iyi ağırlanmakla beraber, Özbek onun askerlerine maaş bağladı, ulufe dağıttı ve Hasan'a hediyeler ve hil'at verdi. Ayrıca günlük masraflar içinde 1000 altın dinar (زرپرپره/zerrî perpere) gönderdi.⁴⁵ Bu ittifak neticesinde Özbek ve Hasan, Halife'ye elçi göndererek harekât ve ittifak planını netleştirdiler. Bu doğrultuda Halife, Muzafferüddin Vech üs-Saab komutasındaki kalabalık ordusunu Mengli üzerine göndermek için hazırladı. Ayrıca Muzafferüddin Gökborü de ordusuyla onlara katıldı. Halife'nin kesin bir zafer elde

40 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.20; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâiliyân)*, s.174.

41 Daftary, *Muhaliş İslâmın 1400 Yılı İsmâililer Tarih ve Kuram*, s.437.

42 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübertî*, s.213; en-Nesawi, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezm*, s.355-356; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.230.

43 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.40.

44 Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.421.

45 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.143; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâiliyân)*, s.174.

etme niyeti ile hareket ettiği bu ordu tertibine ayrıca Musul, el-Cezire ve Halep bölgelerinden de askerler çağrıldı.⁴⁶ İttifak güçleri Hemedan'da birleşerek Mengli üzerine harekete geçti. Kerec mevkiinde iki ordu karşılaşınca Mengli beklemediği bu kesif ordu karşısında dağın zirvesine çıkarak direnmek istedi. Savaş uzun bir süre kısmi çatışmalarla devam etti. Daha sonra Mengli dağdan inerek Özbek kuvvetlerine saldırdı. Başlangıçta başarı elde ettiyse de daha sonra yenileceğini anladığı için kaçmak zorunda kaldı.⁴⁷ Savaşın neticesi Halife ve ittifak güçleri lehine neticelenince, başlangıçtaki anlaşma gereği Irak ve havalisi taksim edildi. Buna göre Bâtınî hükümdarına Ehber ve Zencan yönetimi verildi.⁴⁸ Bu bölgeler haricinde kalan başta İsfahan, Hemedan ve Rey olmak üzere diğer bölgeler Özbek'in vali olarak atadığı Oğlımış/Iğlımış'a verildi. Mengli ise Save şehrine geldi ve buranın Şihnesi tarafından başı kesilerek Özbek'e gönderildi. Özbek ise Mengli'nin başını Halife'ye gönderdi. Selçuklu sonrası bölgede oluşan böyle bir gücün bertaraf edilmesi Halife'yi ziyadesiyle memnun etmiştir ki Mengli'nin kellesinin gelmesi üzerine sevinçle kutlamalar yapılmıştır.⁴⁹

Celeleddin Hasan ve müttetikleri tarafından elde edilen bu başarı sadece bölgesel açıdan bir siyasi başarı olarak Bâtıniler hanesine yazılmadı. Bu süreç sonunda Hasan, Sünnî İslam toplumu açısından daha çok benimsenmeye başladı ve bu durum ilişkilerinin daha da derin bir şekle gelmesine de sebep oldu.⁵⁰ Hatta Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus 612/1216 yılında Antalya'yı Frenklerin elinden aldıktan sonra zaferi bildirdiği hükümdarlar arasında Celeleddin Hasan'da vardı.⁵¹ Hârezmşah Muhammed açısından ise bu süreçten sonra Bâtıniler ile ilişkiler doğal olarak Hilafet üzerinden seyir edecekti. Nitekim Irak-ı Acem bölgesindeki siyasi gelişmeler Hârezmşah Muhammed'in kayıtsız kalamayacağı ve gelişen olaylar neticesinde çok istemese de Bağdat seferine dahi çıkacağı bir sonucu doğuracaktır. Bu sürece giden yolu da yine Bâtınilerin Halife ile yapmış oldukları son ittifak sebep olacaktır. Görüldüğü üzere Oğlımış bölgede Özbek adına hâkimiyet tesis etmeye başlamıştı. Ancak bir süre sonra Oğlımış Sultan Muhammed adına hutbe okutmaya başladı. Nesevî Oğlımış'ın, Sultan adına bölgede hükmettiğini ve onun adına hutbe okutmakla görevli olduğunu belirtmektedir. İşte bu durumda onun ölümüne sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Nitekim Oğlımış Mekke'den dönen Hac kafilisini karşılamak üzere çıktığında iki Bâtınî tarafından öldürüldü.⁵² Halife'nin isteği doğrultusunda gerçekleşen bu suikast girişimi Hârezmşah Muhammed için bardağı taşıran son damla oldu ve Muhammed Irak-ı Acem seferine çıktı.⁵³ Bağdat'a kadar düzenlenen seferde Sultan kötü hava koşullarından dolayı başarısızlık elde etmiş olsa da bilhassa Irak bölgesinde idareyi tekrar eline

46 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Tarih*, XII, s.258-259; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.143; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, s.174.

47 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Tarih*, XII, s.259.

48 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.144; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, s.174.

49 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Tarih*, XII, s.259-260.

50 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.144; Reşîdüddîn, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, s.174.

51 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 107.

52 Nesevî, *Sîret-i Celâlü'd-Dîn Mengüberni*, s.21-22; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Tarih*, XII, s.268.

53 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.99; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.394.

geçirebilmiştir. Bölgedeki bu olaylar Hârezmşah Muhammed'in Halife'den bir türlü almadığı dünyevi iktidar yani "Sultanlık" makamı yüzündendi. Halife Selçuklulardan sonra bu yetkinin Abbâsoğullarında eskisi gibi kalması gerektiğini düşünerek, Hârezmşahların siyasi, sosyal ve dini itibarlarını düşürmek için her türlü çabayı sarf etmekteydi. Bu doğrultuda Bâtınilerin İslam toplumdaki "kâfir" algısından, "yeni Müslüman" algısına getirilmesi bile sağlanmıştı.

5. Celeleddin Mengübirti Dönemi Bâtınilerle İlişkiler

Celeleddin Mengübirti, Hârezmşah Devleti'nin son büyük hükümdarı olarak karmaşa ile geçen bir dönemin talihsiz, ancak üstün özelliklere sahip basiretli bir hükümdarıdır. Onun sergüzeşt hayatı ve hazin sonu kahramanlıklarının ve başarılarının önüne geçmiş olsa da Türk tarihinin en kıymetli asker ve devlet adamı olması gibi meziyetlerini görmezden gelmek mümkün değildir. Mengübirti atası Atsız'ın unvanı olan Celeleddin'in hakkını vererek geçirmiş olduğu şehzadelik döneminde en büyük oğul olmasına rağmen Terken Hatun'un ihtilafı ile veliaht olamamıştı. Ancak babasının Abeskun adasında bulunduğu sırada oğullarını yanına çağırarak Celeleddin'i hükümdar ilan edip saltanat kılıcını beline kuşattığını Nesevî sarâhatle bildirmektedir.⁵⁴

Celeleddin babasının ölümünden sonra dağılan devlet ricalini toplamak ve yeniden düzeni kurmak için bir süre Horasan bölgesinde faaliyetlerde bulduysa da Moğolların takibiyle Gazne'ye kadar geldi. Burada Moğolları yenilgiye uğratan Celeleddin, daha sonra Pervan Muharebesi'nde ağır kayıplar vermesine rağmen direncini korudu. Hindistan'a geçmeden önce Moğollarla Sind ırmağı kenarında yapmış olduğu mücadele neticesinde çaresizce geri çekilmek zorunda kaldı. Hindistan'da belli bir süre yerel hanedanlıklar ve Delhi Türk Sultanlığı ile yapmış olduğu mücadele sürecinde başarılar elde etse de Delhi hükümdarı İl-Tutmuş ve onun kurmuş olduğu ittifak güçleri karşısında Hindistan'dan ayrılma kararı aldı. Ayrıca kardeşinin Irak bölgesinde kurmaya çalıştığı ama gevşek bir irade gösterdiği haberleri de bu kararında etkili oldu.⁵⁵ Celeleddin önce Kırman daha sonra İsfahan bölgesine gelerek, kardeşinin kurmuş olduğu idareyi devraldı. Burada 621/1224 tarihinde tahta çıktı. Sultan buradaki faaliyetlerinde Tebriz'i ele geçirmesiyle beraber Azerbaycan bölgesinde hâkimiyeti büyük ölçüde tesis etmiş oldu.⁵⁶ İslam bölgelerinin Gürcüler tarafından zulme maruz kalması gerekçesiyle Gürcü seferine çıkan Celeleddin, Körpi muharebelerinde büyük başarılar elde etti. 623-4/1226'da tekrar Gürcüler üzerine sefere çıkan Sultan, Tiflis'i ele geçirdi. Genel bir kuşatma ile Abhaz ve Kuzey Gürcistan'da da faaliyetlerde bulundu.⁵⁷

54 Nesevî, *Siret-i Celâlü'd-Dîn Mengüberni*, s.84; Coşkun Erdoğan, "Harezmsahlar", III, *Ortak Türk Tarihi*, ed., Bilgehan Atsız Gökdâğ-Saadettin Gömeç-Osman Karatay, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 2019, s.262.

55 Erdoğan, "Harezmsahlar", s.263-266.

56 Nesevî, *Siret-i Celâlü'd-Dîn Mengüberni*, s.140-142; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 1988, s.124-127; Aydın Taneri, *Celâlü'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s.41-47.

57 Nesevî, *Siret-i Celâlü'd-Dîn Mengüberni*, s.146-150; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.417-418; Ömer Subaşı, "XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", *Vakantivis*, 2 (2017), s. 522-523.

Sultan nizam ve fetih işleri ile uğraştığı bu süreçte Abbâsî Hilafeti de bu durumdan rahatsızlık duymaktaydı. Elçilik teatileri başlangıçta yapılsa da bir süre sonra Hilafet güçleri ile çatışma boyutuna ulaşıldı. Sultan Celeleddin, Halife'nin Kuş Timur ve Muzafferüddin komutasındaki ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Azerbaycan'a geri dönen Sultan, Halife Nasır ve hemen ardından Halife Zâhir'in ölümleri neticesinde yeni Halife Mustansır ile Ahlat kuşatması sırasında anlaşmaya vardı.⁵⁸ Anlaşma Halife'nin hutbede isminin okunmasının kabulüne rağmen Celeleddin'in Sultan unvanı alması ile neticelenmemiştir. Bu durum da bu anlaşmanın geçici bir hüviyete sahip olduğunu göstermekteydi. Nitekim Celeleddin'e sadece Halife tarafından Şahinşah unvanı verildi.⁵⁹

Celeleddin döneminde Hilafet üzerinden artık olmasa da Nizârî İsmâilileri de uğraşılması gereken bir diğer mesele idi. Cüveynî, Moğolların batıya ilerleyişi esnasında, Ceyhun nehrini daha geçmediği sırada Celeleddin Hasan'ın Cengiz Han'a elçi göndererek ona kulluğunu sunduğunu ifade etmektedir. Buna göre Hasan Ceyhun'un batısındaki melikler arasında ilk tabiiyetini bildiren kişidir.⁶⁰ Aynı şekilde Nesevî de bu bilgiyi teyit ederek ileride anlatılacağı gibi İsmâililerle görüşmeye gittiğinde bu husus görüşmelerin en önemli unsuru olarak tartışılmıştır.⁶¹ Ayrıca Kazvinî, Hasan'ın Cengiz Han'a boyun eğmek için elçi gönderdiğini ve bu sayede Han tarafından ona aman verildiğini belirtmektedir.⁶² Netice itibarıyla Hasan'ın kısmen ileri görüşlülüğüne de atfedilen bu durum aslında onun politikası ile uyumlu bir hareketti. Nitekim yanılmaz imamlar kendi dönemlerinin gereğine göre davranmaktaydı. Bu görüş Daftary'nin de özellikle Alaeddin dönemini açıklarken de vurguladığı gibi dışardan tutarsız politika şeklinde algılsa da İsmâililer için tutarlı bir siyasetti. Babası Hasan 618/1221 tarihinde dizanteriden ölünce yerine dokuz yaşındaki oğlu Alaeddin geçti. Bu dönemden itibaren İsmâililer resmen açıklamasalar da tedricen Sünnî uygulamalardan vazgeçerek, kıyamet öğretisine tekrar dönmeye başladılar. Kıyamet öğretisini açıklama ve tutarlı bir geçiş süreci için bu dönemde setr öğretisi (gizlilik öğretisi) diye adlandırılabilir bir açıklama formüle edildi. Bu dönemi formüle eden âlimler arasında Moğol istilasından kaçan Sünnî İslam dünyasının bilginleri de yer almaktaydı.⁶³

Celeleddin Hârezmşah'ın Hindistan'dan dönüş sürecine kadar İsmâililerin siyasi manada Moğollarla bir saldırmazlık anlaşması çerçevesinde topraklarını genişletmeye çalıştığı görülmektedir. Hasan döneminde sağlanan bu anlaşma süreci Alaeddin döneminde de başlangıçta aynı şekilde devam ettirilmiştir. Kuhistan'da askeri ve diğer bölgelerde propaganda şeklinde devam eden yayılma politikası sürecinde İsmâililer, Moğolların yaratmış olduğu karmaşadan

58 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.200-205; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.399; Erdoğan, "Hârezmşahlr", s.268-269.

59 Taneri, *Celâlî'd-Dîn Hârezmşâh ve Zamanı*, s.54-55.

60 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 1988, s.144; Reşidüddin, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarih-i İsmâilîyân)*, s.175; Kâşânî, *Zübdetü'l-Tevârih*, s.217.

61 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübertî*, s.213; en-Nesawi, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.355-356; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.230.

62 Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.421.

63 Daftary, *Muhâlif İslâmın 1400 Yılı İsmâililer Tarih ve Kuram*, s.438.

ellerinden geldikçe faydalandılar. Kuhistan bölgesinin emiri Şihâb Mansûr-i Ebûl-feth, hikmet ve felsefe bilen cömert bir muhteşemdi ve bu dönemde birçok âlimi maiyetine aldı. Onun Alamut ile olan ki bilhassa Cüzçânî'den anlaşıldığı kadarıyla eski öğretti doğrultusundaki hareketleri neticesinde görevinden alındı ve yerine Şemsüddin Hasan görevlendirildi. Bu emir döneminde Sistan bölgesi yöneticileri ile mücadeleye girildi. Neticede Sistan emiri Yemineddin fedailer tarafından öldürüldü. Onun yerine İsmâîlilerin desteklediği Rükneddin geçtiyse de daha sonra o da kendi gulamı tarafından öldürüldü. Bundan sonra Sistanlılar önce Şihabeddin b. Harb'ı daha sonra ise onun kardeşi Ali'yi tahta geçirdiler. Buna karşılık İsmâîliler, Osman'ı desteklediler ve Kirman'da bulunan Melik Taceddin Yınaltekin Hârezmî'den yardım istediler. Yınaltekin, Sistan'a geldiğinde Osman'ı bertaraf ederek tahta kendi çıktı. Böylece Kuhistan emiri Şemseddin, Yınaltekin'e karşı harekete geçti ve yapılan savaşta onu yenilgiye uğrattı. Cüzçânî'nin de elçi olarak Yınaltekin tarafından görevli olduğu bir anlaşma ile iki taraf arasında sulh akdedildi. Bu olaylar neticesinde İsmâîlilerin Kuhistan bölgesinde yetmiş civarında kaleye hâkim oldukları görülmektedir.⁶⁴ Ayrıca İsmâîliler daha sonra Hârezmşah Devleti ile sorun hâline gelen Dâmğân'a hâkim olmuşlar ve propaganda faaliyetleriyle de Rey civarına yönelik girişimlerde bulunmuşlardı.⁶⁵

Görüldüğü üzere Nizârî İsmâîlileri Hârezmşahlardan kalan siyasi boşluğu kendi lehlerine kullanma yönünde hareket etmekteydiler. Buna karşılık Celeleddin'in durumunu da takip ediyorlardı. İsmâîlilerle Celeleddin arasındaki ilk münasebetler Hârezmşahların Irak bölgesinde hâkimiyet kurduğu süreçte başladı. Reşideddin'in kaydına göre Sultan bu bölgedeyken Celeleddin Hasan ona destek vermiş ve onunla birlikte hareket etmiştir. Reşideddin bu durumun birkaç sene devam ettiğini belirtmekte ve daha sonra Moğollar karşısındaki çaresizliğinden dolayı bu anlaşmadan yüz çevirmek zorunda kaldığını söylemektedir.⁶⁶ Reşideddin'in bu kaydı ihtilafı olmakla birlikte Sultan'ın ordusuna katılıp onunla birlikte birkaç sene mücadelede bulunduğu iddiası da mübalağalı gözükmemektedir. Ancak yine de İsmâîlî hükümdarının Sultan Celeleddin'in Irak'da hâkimiyeti tesise başlaması sonrası ilişkiye geçtiği aşikârdır.⁶⁷ Nitekim bu dönem, Moğolların Horasan üzerinde kısmen başarısız olduğu bir döneme denk gelmekte ve İsmâîlilerin de şartlara göre hareket ederek Sultan ile anlaşmaya çalıştıkları bir süreç yöneldiklerini düşündürmektedir.

Hârezmşah Celeleddin'in Rey'de bulunduğu bir sırada İsmâîlî hükümdarı Alaeddin tarafından gönderilen elçi, Sultan'a gelerek anlaşma emelinde olduklarını bildirdi. İsmâîlî hükümdarı

64 Minhâc-ı Sirâc el-Cüzçânî, *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev., Mustafa Uyar, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016, s. 145-149; C.E. Bosworth, *The History of Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, California and New York: Mazda Publishers/Bibliotheca Persica, 1994, s.403-405; Daftary, *Muhalif İslamın 1400 Yılı İsmâîliler Tarih ve Kuram*, s.443-444.

65 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.164; Daftary, *Muhalif İslamın 1400 Yılı İsmâîliler Tarih ve Kuram*, s.444.

66 Reşidüddin, *Cami'ü'l-Tevârih (Tarihî İsmâîlyân)*, s.174.

67 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübertî*, s.214; en-Nesawi, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezm*, s.356-357; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.231-232.

Moğolların takibinde olan ve Halife ile ilişkileri gergin bir seyir izleyen Celaleddin'e yardım teklifinde bulundu. Buna göre dokuz İsmâîlî fedaisi takdim edilerek Sultan'ın düşmanlarını öldürmekle görevlendirileceği bildirildi. Bu yardım karşısında Sultan, devletin ileri gelenleri ile istişarelerde bulundu ve çoğunluğun kanaati ile yardım teklifinin kabul edilmesi düşünüldü. Ancak o sırada Irak naibi olan Şerifül-mülk'ün itirazı ile durum tersine döndü. Nitekim Şerifül-mülk bu teklifin bir Bâtîni hilesi olduğunu, bununla Sultan'ın düşmanlarının ve uygulayacağı politikanın öğrenilmek istendiğini söyledi. Sultan, naibinin düşüncesini haklı bularak fedailerini Alamut'a geri gönderdi ve mesajında şunları söyledi: "Bizim dostluğumuzda düşmanlığımızda Alaeddin'e gizli değildir. Eğer onun böyle bir şüphesi varsa bizi yanında düşünmesin."⁶⁸ Sultan böylece İsmâîlî liderinin bu hamlesine aynı taktikle karşılık vererek, onunla mevcut olan gerginliğin devamını korudu.

Sultan Celaleddin, İsfahan'da iken Moğollarla yaptığı mücadeleden sonra Vezir Şerifül-mülk'e bir mektup göndererek İsmâîlî tacirlerin arasında bir Moğol elçisinin Suriye'ye gitmekte olduğunu bildirdi. Mektupta Sultan bunların Bağdat'ı geçtiğini ve Suriye'ye giden veya Anadolu'dan gelip Horasan'a doğru giden tüm kervanlarını durdurmalarını emretti. Bu kervanlar içerisinde Moğol elçileri veya onlarla çalışan birileri bulunursa muhakkak alıkonularak kendisine bildirilmesini istedi. Vezir hemen tedbir olarak yolların kontrolünü sağladı. Suriye'den gelen bir İsmâîlî kervanı durduruldu ve hepsi öldürüldü. Kafilenin tüm malları da göreve katılanlar arasında dağıtıldı. Vezir kendi inisiyatifi ile böyle bir kıyıma kalkışmasına rağmen, Moğollarla ilgili veya Hilafet merkezini itham edecek bir delil bulamadı. Bu olay üzerine İsmâîlî hükümdarı, elçilik heyetini Sultan'a gönderdi. Elçi Esedüd-din Mevdud, Vezir'in yaptıklarını şikâyet ederek, el konulan malların iadesini talep etti. Sultan, öldürülenler için özür diledikten sonra Şerifül-mülk'ü bu davranışından dolayı kınadı ve el koyduğu malları geri vermesini söyledi. Ayrıca diğer dağıtılan malların tedariki için de Hâcib Tutak b. İnanç Han'a emir verdi. Tutak, vekâleten bu olayın çözümünde Şerifül-mülk'ü elinden geldiğince az incitecek şekilde davrandı. 30 bin dinar ve on Arap atını elçilik heyetine sundu. Geriye kalanın ise verilemeyeceğini bildirerek özürlerini sundu. Bu olay Sultan'ın kardeşi Gıyaseddin'in Alamut'a sığınmasından hemen önce cereyan etti. Yaklaşık olarak 624/1227 yılının başlarına tekabül etmektedir.⁶⁹ Bu olayda Sultan kendisine karşı bir Moğol-İsmâîlî ittifakından şüphe etmekte ve elde edeceği böyle bir delille İsmâîliler'e yönelik politikasını şekillendirmek istemekteydi. Nitekim Sultan'ın İsmâîlî-Moğol ittifakına inancı bu karışık dönemde kabul edilebilir durumdu.⁷⁰ Ayrıca böyle bir durumun ortaya konulması Hilafet merkezi ile ilişkiler içinde kullanılacak bir koz niteliğindedir.

68 Nesevî, *Sîret-i Celâlü'd-Dîn Mengüberti*, s.140-142.

69 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengüberti*, s.158-159; en-Nesawi, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezm*, s.262-264; V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s.135.

70 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, XIII, çev., Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, s.241.

Nesevî’de olayların tarihi kronolojik açıdan bir sıra niteliğinde ele alınmamıştır. Bu itibarla Nesevî genelde bir olayı anlatırken ilerde veya geride cereyan eden olaylara da atıflar yapmaktadır. Bu durumda bazen özellikle tafsilatı karışık mevzuların kronolojik sıralamasında hatalara sebebiyet vermiştir. Nitekim Celaleddin dönemi İsmâîlilerle ilişkilerde de böyle bir durum söz konusu olmakla birlikte Orhan’ın Bâtıniler tarafından öldürülmesi meselesi de bu yönüyle oldukça karışık. Orhan, Sultan’ın Hindistan’dan itibaren yanında yer alan beylerindendi. Celaleddin ilk döneminde hizmetinde bulunanlara nakdi bir ödeme yapamadığından ilerde elde edilecek bölgelerin dağıtımına yönelik vaatlerde bulunmaktaydı. Bu itibarla Horasan bölgesinde elde edilen yerler Orhan’a iktâ olarak verildi. Orhan’ın uhdesinde olan bölgeler İsmâîliler ile sınırdı. Bir müddet sonra Orhan’ın naibi İsmâîlilerin hâkimiyetinde olan Kuhistan, Tun ve Kayen bölgelerinde ganimet toplamaya ve tecavüzlerde bulunmaya başladı. Bu durum üzerine Şam’da İsmâîlî naibi olan Kemal, Sultan’a şikâyetinde bulundu. Sultan elçinin şikâyetine kulak vererek, Vezir Şerifül-mülk’e, Orhan ile elçinin buluşturulması, şikâyetlerini ona tafsilatıyla anlatması emrini verdi. Orhan bunu kabul etti ve yapılan görüşmede Kemal hiddetli bir üslupla tehditkâr konuştu. Orhan bunun üzerine çizmelerinde ve kemerinde bulunan hançerleri çekerek Kemal’in önüne attı. Ona “işte hançerlerimiz ve kılıçlarımız ki sizinkilerden daha keskin ve daha uzundurlar.” diyerek tehdidine boyun eğmediğini gösterdi. Elçi bu durum karşısında eli boş bir şekilde geri döndü. Daha sonra Sultan, Gence’den ayrıldığında üç Bâtınî fedaisi Orhan’ı öldürdü. Fedailer daha sonra “Alaeddin’e canımız feda olsun.” diyerek Şerifül-mülk’ün saray kapısına kadar geldiler. Vezir bu sırada Sultan’ın yanındaydı. Fedailer onun hizmetçilerinden birini de yaraladılar. Bu olayın neticesinde halk onları taş atarak linç ettilerse de fedailer son nefeslerine kadar Alaeddin’e bağlılıklarını haykırdılar.⁷¹

Bu olaydan sonra Nesevî iki tarafın anlaşmaya vardığını aşağıda anlatılacağı şekilde kaydetmektedir. Ancak İbnü’l-Esîr, Orhan’ın öldürülmesi üzerine Sultan’ın harekete geçerek askeri müdahalede bulunduğunu kaydeder. Buna göre, Celaleddin, Alamut havalisine doğru asker sevk etti ve Girdkûh ve Kumis taraflarını tahrip etti. İsmâîliye mezhebine bağlı kişiler öldürüldü, malları müsadere edildi ve kadın ve çocukları esir edildi.⁷² Orhan’ın öldürülmesine çok sert bir şekilde karşılık veren Sultan intikamını almakla beraber, İsmâîlilere de ağır bir darbe indirmiş oldu. Nesevî’de Sultan’ın hareketinin teferruatlı bir şekilde kaydı mevcut olmasa da İbnü’l-Esîr’in bu kaydı mühimdir. Nitekim Orhan gibi bir emirinin ölümüne Sultan’ın cevapsız kalması da beklenemezdi. Ayrıca aşağıda yapılan anlaşma zaten öteden beri var olan sorunlara yönelik bir anlaşma olup, İsmâîlilerin Moğol istilası sırasında elde ettikleri bölgelerin durumu hakkındadır.

Nesevî, Emir Orhan’ın öldürülmesini anlattıktan sonra Alamut’tan gelen elçilik heyetinden bahseder. Buna göre olayın olduğu sırada Alamut’tan Beylekan’a gelen Bedreddin Ahmed

71 Nesevî, *Sîret-i Celâlî’ d-Dîn Mengübernî*, s.163-164; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, XIII, s.241.

72 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, XII, s.428; Mükrimin Halil Yınanç, “Celâleddin Harzemşah” İslam Ansiklopedisi, c.3, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), s.50.

adındaki elçi, Orhan'ın hadisesini duyunca şaşkınlık içinde kaldı ve Sultan'ın yanına gidip gitmemekte tereddüt etti. Bu durum üzerine Bedreddin, Vezir Şerifül-mülk'e başvurdu. Şerifül-mülk, Orhan'ın hazin sonunun kendine de bir gün gelebileceği endişesiyle durumu kontrol altına almak istedi. Elçiye hemen haber göndererek yoluna devam edip Sultan'ın yanına gelmesini istedi ve kendisinin işleri düzelterekine dair de söz verdi. Nesevî, Bedreddin'in geliş amacının aslında Hârezmşahlara İsmâîlî ülkesine yaptıkları tecavüzlere karşılık bir anlaşma zemini bulmak olduğunu belirtmektedir. Nitekim Moğolların saldırıları sırasında İsmâîliler Dâmgân'ı uhdelerine almışlardı ve Sultan da bu duruma karşılık bölgeyi geri istemekteydi. Görüşmeler neticesinde Vezir Şerifül-mülk'ün aracılığı ile anlaşma yapıldı ve İsmâîliler Dâmgân'a karşılık yılda 30 bin dinar vergi ödemeyi kabul ettiler.⁷³ İki taraf arasındaki bu anlaşma Şerifül-mülk sayesinde akdedilmiş ve Orhan'ın ölümü, Sultan'ı üzmüş olsa da anlaşmanın şartlarını kabul etmiştir. Nitekim burada anlaşmanın sağlanmasındaki önemli bir sebep ise Sultan'ın bu sırada Moğolların Horasan bölgesindeki faaliyetleri ile uğraşmasıydı.

Yukarıdaki Hârezmşah-İsmâîlî anlaşmasında etkin bir rol izleyen Şerifül-mülk'ün böyle davranması da dikkat çekicidir. Nitekim onun öncelikli olarak Orhan ile aralarında düşmanlık vardı ve Orhan'ın öldürülmesi kendisine durmadan sorun çıkaran bu emirden kurtulmasını sağlamıştı. Vezir'in bu olaydaki tavrını, İsmâîlilerin bu dönemdeki etkinliklerini ve Hârezmşah Devleti'ne yönelik faaliyetlerini açıklaması bakımından yapılan anlaşma sonrasında geçen bir olay oldukça mühimdir. Nitekim anlaşma sağlandıktan sonra Vezir ve elçi Bedreddin, Azerbaycan'a doğru yola çıktılar. Serav (Serab) şehrine geldiklerinde içki meclisi kuruldu. Bir süre sonra Bedreddin sarhoşluğunda etkisiyle “Fedailerimiz şu an sizin askerinizin içinde dahi mevcuttur ve o kadar yerleşmişlerdir ki sizin gulamlarınızdan ve hizmetçilerinizden biri, bazısı ahırlarınızda hizmet etmektedir ve bazısı da Sultan'ın yakın çavuşlarının arasındadır.” dedi. Şerifül-mülk bunun üzerine elçiye ısrarla bunların kim olduğunu göstermesini istedi ve onlara bir şey yapılmayacağına karşılık da mendilini (دستيارچه) verdi. Bedreddin fedailerden beşini çağırdı. Bunların içinden biri Şerifül-mülk'e “Falan yerde seni öldürme fırsatı yakalamıştım ama yapmadım çünkü seni öldürme fermanı gelmemişti.” dedi. Bu sözünü duyduktan sonra Vezir, üstündeki hırkasını atarak fedailerin önüne oturdu. Onlara “Bna kastetme sebebiniz nedir? Alaeddin benden ne istiyor? Benim ne kabahatim veya günahım oldu ki kanımı dökmeyi arzuluyor? Ben nasıl Sultan'ın kölesiysem aynı şekilde onun da kölesiyim. Şu an sizin elinizdeyim ve her ne isterseniz yapın.” dedi. Vezir burada aşağılanmış ve çaresiz bir şekildeydi. Bu durumu Sultan duyunca çok kızdı ve kendi emirlerinden birini göndererek, o beş fedainin kendi çadırının önünde yakılması emrini verdi. Vezir'in artık bu görevi yerine getirmemesi

73 Nesevî, *Sîret-i Celâlü'd-Dîn Mengübernî*, s.164; Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübertî*, s.131-132; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezm*, s.219-222. Bu bölgenin özellikle İsmâîliler için Hasan Sabbah'tan itibaren ayrı bir önemi vardı. Bölgede bulunan Girdkûh kalesi Alamut'dan sonra ele geçirilen en mühim kaleydi ve 300 metrelik sarp kayalıklar üzerinde yer alması ve stratejik konumu onun önemini artırmaktaydı. Alamut'un arka bahçesi olan ve İsmâîlî hanedan üyelerinin de yaşadığı bir kale olarak Girdkûh, Bâtıniler için ellerinde bulunması gereken bir mevki idi. Cihan Piyadeoğlu, “Selçuklu ve İsmâîlî Kalesi Girdkûh”, *Türkiyat Mecmuası*, XXVII/1 (2017), 250.

mümkün değildi. Onun çadırının önünde büyük bir ateş yakıldı ve beş fedai ateşe atılarak öldürüldü. Fedailer son nefeslerinde “Alaeddin’in yoluna kurban oluruz.” diyerek yandılar. Ayrıca Sultan, uhdesinde fedailerini istihdam ettiği için mukaddem-i çavuşan Kemaleddin’i de idam ettirdi.⁷⁴ Bu olaydan sonra Sultan, Irak’a gitti ve Şerifül-mülk Azerbaycan’da kaldı. Nesevî, bu süreçte Vezir’in yanında olduğunu ve Alamut’tan Selahaddin Ali adında bir elçinin geldiğini kaydeder. Elçi eğer Vezir sağ kalmak istiyorsa yakılan beş fedai için diyet ödemesi ve her biri için on bin dinar vermesi gerektiğini söyledi. Endişe ve korkuya kapılan Vezir, elçiyi ve onun yanındakileri hususen ağırladı ve onlara çokça değerli hediyeler sundu. Daha sonra Vezir, Nesevî’ye her yıl anlaşma gereği Alamut’un ödemesi gereken vergiden on bin dinar düşülmesi üzere resmi bir yazı yazmasını istedi. Nesevî resmi evrakı hazırladıktan sonra da Şerifül-mülk, kendi mühürünü basarak elçiye takdim etti.⁷⁵ Görüldüğü üzere Vezir’in Alamut’la ilişkileri bir tabiiyet icabındadır ve Hârezmşah Devleti içerisinde Bâtıniler yine Selçuklu döneminde olduğu gibi oldukça etkin bir haldedirler.

Hârezmşah ile İsmâîliler arasındaki ilişkilerin yukarıda varılan anlaşmalara rağmen dostane olmadığını gösteren bir diğer mesele de kardeşi Gıyaseddin’in Alamut’a sığınmasıdır. İsmâîliler düşmanlıklarını gizliden gizliye devam ettirirken, Sultan Celaleddin de bu habisi düşmana karşı kontrollü bir siyaset yürüterek öncelikli meselelerinden dolayı tam olarak müdahale etme şansı bulamamaktaydı. Ancak İsmâîliler bilhassa Moğolların Irak’a gelişinden sonra düşmanlıklarını açıktan yapmaya başladılar. Nitekim bunun ilk göstergesi Atabeg Özbek’in oğlu Hamuş Bey’in, Alaeddin’e sığınmasıydı.⁷⁶ Hârezmşahların düşmanlarıyla gizli ilişkiler kuran ve Sultan’ın yanından kaçanların sığındığı bir yer hâline gelen Alamut, Gıyaseddin’i de himaye etmesiyle son dönemki siyasetini açığa vurmuş oluyordu. Gıyaseddin, Sultan’a devretmek zorunda kaldığı bölgesel hâkimiyetinin yanı sıra gün geçtikçe etrafındaki adamları da kaybetmekteydi. Son olarak onun yanından ayrılan gulamlarının İsfahan Şihnesi Nusretüddin Muhammed bin el-Hüseyn Harmil’e sığınması olayı ile başlayan süreçte, Gıyaseddin bir işret meclisinden sonra Harmil’i öldürdü.⁷⁷ Sultan bu duruma hem çok üzüldü hem de kardeşinin kendisine ihanet etmesinden şüpheye kapıldı. Onun adaletin önünde yargılaması için kadiya emir verdi. Bu durumdan korkuya kapılan Gıyaseddin, bir fırsatını bularak kaçma yoluna girdi. Yargılanma süreci devam ederken Moğollar da İsfahan’ın önüne geldiler. Gıyaseddin durumdan istifade ederek savaş başlar başlamaz orduyu terk etti ve Huzistan’a doğru yola çıktı. Sultan önündeki büyük beladan ötürü kardeşinin ihanetini önemsemedi. Gıyaseddin, Hilafet makamına Vezir Kerim eş-Şerik’i göndererek, bir tür yardım ve anlaşma teklif etti. Buna göre önceden kurmuş oldukları iyi ilişkileri hatırlatan Gıyaseddin, kardeşi geldikten sonra Irak’a yönelik taarruzda bulunmak zorunda kaldığını bildirmekte ve bundan sonra kardeşinden ayrıldığını ve kendisine yardım edilirse eski günlerdeki itaatine devam edeceğini

74 Nesevî, *Sîret-i Celâlî’ d-Dîn Mengüberni*, s.165.

75 Nesevî, *Sîret-i Celâlî’ d-Dîn Mengüberni*, s.166.

76 Nesevî, *Sîret-i Celâlî’ d-Dîn Mengüberni*, s.161.

77 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü’s-Sultan Celâleddin Mengüberti*, s.140-141.

bildirdi. Bunun üzerine Hilafet, elçiye şimdilik 30 bin dinar ihtiyaçların acilen karşılanması için nakdî yardım ve çeşitli hediyeler vererek geri gönderdi.⁷⁸

Halife'ye sığınan Gıyaseddin, gereken hamiliği göremeyince ki İbnü'l-Esîr bunun Hûzistan naibi tarafından Halife'ye bir tuzak olduğunun söylenmesinden sonra gerçekleştiğini bildirir, Sultan'ın da Hûzistan'a doğru geldiği haberini alınca korkuya kapılarak hemen Horasan yönünde ilerlemeye başladı ve nihayetinde kendini en emin hissedeceği yer olarak gördüğü Alamut'a gitti.⁷⁹ Sultan ise daha sonra Rey üzerinden Abhaz'a kadar birliklerini dağıtarak Gıyaseddin'in kaçış yollarını kapattı. Olayların bundan sonraki seyri biraz karışık olsa da Nesevî'nin malumatı daha sarîh görünmektedir. Alamut hâkimi Alaeddin, Sultan'ın tavrını haber aldıktan sonra hemen ona bir elçi gönderdi ve aracılık yapmak istediğini bildirdi. Sultan bu teklifi kabul ederek elçilik heyetine, ehliyetine güvenilen kişilerden olan Tacül-mülk Hârezmî ve Taştard Cemeleddin Ferruh'u katarak Alamut'a gönderdi. Elçilik heyeti Gıyaseddin'in iade edilmesini talep etmekteydi. Fakat Gıyaseddin bunu kabul etmedi ve kardeşine teslim olmak yerine ülke ülke dolaşmayı tercih ettiğini Alaeddin'e ilettiler. Ayrıca kendisinin burada kalması sorun yaratacağı için ondan yolculuk için yardım etmesini talep etti. Alamut hâkimi ona yükleri ve adamları için 400 civarı at verdi. Gıyaseddin böylece Alamut'dan ayrılarak Kirman'a gitti. Yolda bir ara tuzağa düşme tehlikesi yaşayan Gıyaseddin, Kirman'a varduktan sonra buranın hâkimi Barak tarafından bir kaleye hapsedildi ve sonrasında da burada öldü.⁸⁰ Görüldüğü üzere Alamut artık diplomatik alanda inisiyatif olarak gizli düşmanlığını açık hâlde getirmeye başlamıştır. Ancak bu durumu uzun soluklu götüremeyeceğini ve bir müdahaleye karşılık veremeyeceği için Gıyaseddin'i himaye etmeyi sürdürmemiştir. Yine de Gıyaseddin'e yardım edilmesi ve ona ikmal için tedarik sağlanması, Hârezmşahların aleyhine olacak her durumu desteklediğini göstermektedir.

İsmâîlî-Hârezmşah ilişkilerinin bilhassa Gıyaseddin'in himayesi ile gerginleşme sürecine Alamut veziri Alaeddin'in, Sultan tarafından öldürülmesi eklendi. Böyle bir karşılığın verilmesinde Irak bölgesindeki Hârezmşah hâkimiyetinin güçlenmesi ve bölge emirlerinin Sultan'a olan bağlılığı etkin olmuştur. Alamut veziri Alaeddin, Kazvin dağlarına mutad kışlık hayvan yemi tedariki için çıktığında Save hâkimi Bahaüddin Sükker, İsmâîlî güruhu üzerine ordu sevk etti. Yapılan mücadele neticesinde Alaeddin esir alındı. Daha sonra Save hâkimi, Alaeddin'i, Sultan'ın yanına Ahlat'a gönderdi. Bundan memnuniyet duyan Sultan, Alamut vezirini Tebriz yakınlarındaki Dizmar kalesine hapsedti. Vezir dört ay sonra burada öldü.⁸¹

İsmâîlilerle sorunların Hârezm Devleti için neticeye vardırılması ve izlenecek siyasetin belirlenmesi için Nesevî'nin elçi olarak görevlendirilmesi iki güç arasındaki ilişkileri daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öncelikli olarak vergi meselesinde Girdkûh üzerinden

78 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.140-143; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezem*, s.236-238; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.173-175.

79 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.433; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 2018, s.397.

80 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.175-176; Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.143-144; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezem*, s.238-239.

81 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.196; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezem*, s.327; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.209.

anlaşmaya varılmışsa da Alamut ödemeyi geciktirmekteydi ve Şerifül-mülk'ün diyet olarak vadettiği 10 bin dinarın düşürülmesi de Sultan tarafından onaylanmış değildi. Alamut'dan gelen Feleküddin adındaki elçi iki yıllık da borç olmasına rağmen yıllık vergiden 10 bin dinar eksik şekilde 20 bin dinar getirdi. Elçi tüm borcun ödenemediği için özürlerini dile getirmekte ve vadesi dolan borç için çeşitli bahaneler ileri sürmekteydi. Bunun üzerine Sultan, Nesevî'ye önce Irak valisi ile olan bir meseleden dolayı İsfahan'a daha sonra da Alamut'a gitmesini emretti.⁸² Nesevî eserinde gitme sebebi olarak vergi tahsilindeki sorunun yanı sıra Alaeddin'in tavrını öğrenmek, ona Gıyaseddin'den dolayı Sultan'ın kızgınlığını belli edecek tarzda bir teşrifât üzere hareket etmek ve gerekirse tekdir ve tahkirler sunmaktı demektedir. Ayrıca Moğollarla İsmâîlilerin kurmuş oldukları ilişkileri sormak ve ayrıca Sultan adına hutbe okunmasını bildirmektir. Nesevî, Alamut'a gittiğinde eğer Alaeddin tarafından kabul edilmezse geri dönecek, el öpmeyecekti. Bu durumdan ötürü tereddütte düşen Nesevî, Irak naibi Şerefeddin'e danıştı ve onun tavsiyeleri üzerine hareket etmeye karar verdi.⁸³

Nesevî, Alamut'a vardığında Vezir İmadeddin Muhteşem tarafından karşılandı ve kendisine elçiliğine konu olan mevzuları sordu. Nesevî, kendisine verilen talimat üzere hareket ederek Alaeddin ile görüşmek istediğini ve sadece ona iletmesi gereken konular olduğunu bildirdi. Üç gün sonra bir tepenin üzerinde Alaeddin tarafından kabul edildi. Nesevî ilk önce hutbe meselesini açtı ve bu konuda daha önce Sultan Muhammed döneminde kadılık görevinde bulunan ve III. Hasan'a gönderilmiş olan Kadı Mücireddin'den aldığı belgeyi göstererek, eskiden olduğu gibi hutbenin tekrar Hârezmşahlar adına okunmasının Sultan tarafından istendiğini arz etti. Hutbe konusunda tartışmalar yaşandı ve Alamut heyeti Kadı Mücireddin'i sahtekârlıkla suçlayarak bu durumu inkâr etti. Bu uzun münakaşada hutbe meselesi inkâr edilse de Nesevî bunun herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğunu belirtmekte ve o dönemde Sultan-ı Kebir adına hutbe okunması ile birlikte anlaşma şartlarında olan yıllık 100 bin dinar vergi ödendiği hususunu da dile getirmektedir. Diğer bir mesele ise ki öncelik sırasına göre ele alınmaktaydı bu mevzular, Alaeddin'in adamlarından biri olan Bedreddin Ahmed'in Maveraünnehir'de Moğollarla görüşmesi ve bu görüşmenin sebebi hakkındaydı. Buna karşılık İsmâîlî hâkimi kendilerinin Moğollarla komşu olduklarını ve bu yüzden de sınırlarını korumaları için elçi olarak Bedreddin'in gönderildiğini ifade etti. Ayrıca eğer bu durumun Sultan'a karşı bir ittifak olduğu kanıtlanırsa her türlü müdahaleye de açık olduklarını bildirdi.⁸⁴ Böylece hutbe ve Moğollarla olan münasebet meselelerini İsmâîliler kendi siyasal mevcudiyetleri bakımından değerlendirerek karşılık verdiler. Bu iki konuda Hârezmşah aleyhine bir tavır alınması İsmâîlî politikasının bu dönemki gereklilikleri yönünde tutarlı adımlar olarak görülebilir.

82 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.210; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.350-351; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.226.

83 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.213; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.353-354; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.229.

84 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.213; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.355-356; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.230.

Moğol-İsmâîlî ittifakı hakkında kaynakların kısmen sessiz kalması ve kısmen de bu ittifak hakkında farklı bilgiler vermesi, böyle bir durumun varlığı hakkında tarihçileri şüpheye düşürmektedir. Konunun biraz daha iyi anlaşılması için bu ittifak hakkında şimdiye kadar öne sürülen görüşlere kısaca bakmak gerekmektedir. Hodgson, İsmâîlilerin Moğollarla ilk ilişkilerini fırsattan yararlanmak olarak görmekte ve düşmanlık içinde olmadıklarını ifade etmektedir. Nitekim Hodgson, Cüveynî'ye dayanarak ittifak konusunda temkinli yaklaşarak bunun başlangıçta diplomatik ilişkiler olduğunu düşünmektedir.⁸⁵ Lewis ise İsmâîlilerin Hârezmşahların doğuda Moğollar ve batıda Halife olmak üzere her iki düşmanı ile de ilişkilerinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Lewis, Moğol ilerleyişi karşısında insanların güvenli bir liman olarak İsmâîlî bölgelerine akın etmelerinin de altını çizer.⁸⁶ Bu iki tarihinin ihtiyatlı tavrına karşılık Timothy Way, Moğol-İsmâîlî ittifakını sorguladığı çalışmasında böyle bir durumun varlığını kanıtama noktasındadır. Ona göre İsmâîlilerle Moğollar arasındaki ittifaktan şüphe duyulmasına sebep İsmâîlî Devleti'nin daha sonra Moğollar tarafından yıkılmasıdır. Ancak ittifak bilhassa Celeddin Hârezmşah'ın ölümünden sonra bozulmuştur demektedir. Bu sürece kadar Moğollar ve İsmâîliler arasında elçi teatisi, karşılıklı saldırmazlık anlaşması ve hatta İsmâîlilerin Moğollara Celeddin hakkında istihbarat sağladıklarını kanıtlamaktadır.⁸⁷

Nesevî daha sonra haracın (التيارة) kalanının ödenmesi ve bu meselenin çözüme bağlanması hususunu ifade etti. Münakaşalar yeniden başladı. Alamut heyeti Firuzkuh valisi Eminateddin Refik'in Kuhistan'dan Alamut'a gelecek olan 15 bin dinara el koyduğunu söyledi. Nesevî ise bu durumun vergi anlaşmasından önce olduğunu ve o dönem iki taraf arasında dostluğun bulunmadığını ilettili. Buna karşılık Alamut heyeti ise kendilerinin her daim sadakatten ve barıştan ayrılmadıklarını, Sultan'ın kendilerinden yüz çevirdiği zamanlarda dahi bunu yapmadıklarını, Sind nehrini aştıktan sonraki meşakkatli zamanlarda Hindistan'da adamlarının Sultan'a yardım ettiklerini ve hatta bu yüzden Sultan'ın kendilerine teşekkür ettiğini ifade etti. Ayrıca Muizeddin Gurî'yi de Sultan Muhammed'e dostluklarını sunmak için öldürdüklerini öne sürdüler. Bunlara karşılık Nesevî, Muizeddin Gurî'nin öldürülmesi hususunun İsmâîlî topraklarına yapmış olduğu tecavüzlerden dolayı olduğunu söyledi. Asıl itiraz sebeplerini en sona bırakan Alamut heyeti Vezir Şerifül-mülk'ün haraç miktarını kalıcı olarak 10 bin dinar azalttığını söyleyerek bu husustaki belgeyi öne sürdüler. Ancak Nesevî böyle bir şeyin sadece Sultan'ın tasarrufunda olduğunu ve onun tarafından verilen bir belge olmadığı sürece bunun da kabul edilemeyeceğini söyledi. Alamut heyeti Şerifül-mülk'ün, Sultan'ın malları üstündeki salahiyet derecesini tekraren öne sürmelerine rağmen, nihayetinde 20 bin dinarı

85 Marshall G.S. Hodgson, *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Ismailis Against the Islamic World*, S'Gravenhage, Mouton & Co, 1955, s.250-251.

86 Bernard Lewis, *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev., Ali Aktan, İstanbul: Sebül Yayınları, 1995, s.68.

87 Timothy May, "A Mongol-İsmâ'îli Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassins", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14 (2004), s.231-239.

hemen 10 bin dinarı da Sultan'a danışıldıktan sonra ödemeyi kabul ettiler. Bu 20 bin dinar, arayı yüksek olan Gıyassiyeyî Gurîyye dinarıydı.⁸⁸

Nesevî bu minvalde geçen görüşmeler neticesinde Irak naibinin elçisi olan Kemaleddin Mustevfî'nin de arz etmesi gereken mevzular olduğunu söyledi. Ancak Müstevfî heyetin önünde durumunu arz etmekte aciz kaldı. Nitekim Nesevî'nin cesur ve mahirane tavrından dolayı başlarına bir şey geleceğini düşünen Müstevfî oradan ayrıldıktan sonra Nesevî'yi bu hususta takdir etti. Hârezm heyeti İsmâilî hükümdarı tarafından çok iyi ağırlandı ve hediyelerle memnun edildi. Nesevî kendi tutumunun da bu ağırlanma da payı olduğunu vurgulayarak, padişahın hiçbir elçisine sunulmamış olan 3 bin dinar tutarındaki, içeriğini de sıraladığı aynı ve nakdi hediyelerin takdim edildiğini ifade eder. Nesevî daha sonra Alamut'dan yanında elçi olarak Eseddüddin ile birlikte gönderildi. Sultan, ona eğer yanına Eseddüddin verilirse muhalefet etmesini istemişti. Ama Nesevî buna itiraz etse de karşı taraf, elçilerinin Eseddüddin olmasında ısrar etti. Sultan'ın Eseddüddin'e muhalefeti ise zamanında Şerifül-mülk hakkında şikâyetle bulunduğu bir mektuptu. Nesevî daha sonra bu elçinin Moğollarla mektuplaştığı bilgisini aktarır. Buna göre bu aralık Sultan, Moğolların geldiği haberini alınca hızla Tebriz'den ayrılır ve Mukan'a geçer. Nitekim Moğollar Zencan'a kadar gelmişlerdir. Sultan, Mukan'da iken Şerifül-mülk, Eseddüddin'in Moğollar'a mektup yazarak onları hızla gelmesi yönünde teşvik ettiğini ve bunun üzerine de onu ve yanındakileri öldürttüğünü bildirir.⁸⁹ Bu olayı Nesevî anlattıktan sonra tüm o yukarıda geçen anlaşma çabalarının boşa gittiğini ve artık kılıcın işin içine karıştığını söylemektedir.⁹⁰ Ayrıca Şerifül-mülk'ün Alamut elçisini öldürmesi de Vezir'in Eseddüddin'e olan düşmanlığından dolayıdır. Siretî Celeleddin'in Farsça tercümesini yapan Minovî, elçinin Moğolları teşvikten çağırmasının vezir tarafından uydurulduğunu ve ona olan düşmanlığından dolayı onu öldürüp, Sultan'a da böyle bir hikâye uydurarak komplosunu gizlemeye çalışmış olduğunu söylemektedir. Minovî ayrıca Nesevî'nin kastının da bu olduğunu ifade etmektedir.⁹¹

Bahsi geçen olayın vezir tarafından düzenlenen bir komplo olması kabul edilse de İsmâililerin Celeleddin hakkında Moğollara istihbarat sağladıkları hususu Azerbaycan'a Moğolların gelişi bahsinde İbnü'l-Esîr tarafından kaydedilmektedir. İbnü'l-Esîr'e göre Yassı Çemen Savaşı sonrası İsmâililer, Moğollara mektuplar göndererek, Celeleddin'in mağlubiyetini, onun içinde bulunduğu kötü durumu anlatmış ve böyle bir zamanda gelmeleri yönünde onları teşvik etmişlerdir. Haberde eğer ki Celeleddin bu hâldeyken saldırırlarsa zaferin kaçınılmaz olacağını bildirmektedirler. Bunun üzerine de Moğollar hemen harekete geçmiş ve Celeleddin'in bulunduğu Azerbaycan'a gelerek tahribatlarda bulunmuşlardır.⁹² Görüldüğü üzere mühlidler

88 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.214; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.356-357; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.231-232.

89 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.216; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.357-360; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.232-233.

90 Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, s.216; en-Nesawî, *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirtî Prince du Kharezm*, s.360.

91 Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-Dîn Mengübernî*, s.233.

92 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Tarih*, XII, s.454-455.

Moğollara bilgi ve motivasyon sağlarken ortak düşmanları Hârezşahları ortadan kaldırma düşüncesindeydiler. Nitekim bu durum Celaleddin'in sonunu hazırlayan unsurların başında gelmekteydi.

6. Sonuç

Bâtınlık, İslam dünyası bağlamıyla öncelikli olarak, fikri ve dinsel, daha sonra siyasi ve kurumsal ve nihayetinde de bunlara ek olarak bölgesel ve yerel değişkenlikler göstererek, gelişim göstermiş bir olgudur. Ele alınan incelemede de Hârezşah Devleti ve İsmâîlî hareketi açısından çift yönlü bir araştırma yapılmaya çalışılmakla beraber, dönemin daha çok siyasi ilişkilerindeki boyutları açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Selçuklu sonrası oluşan siyasi irade boşluğunda, merkezi devlet anlayışının çökertilmeye çalışılması hareketleri yaşanırken, diğer taraftan da yeni bir düzen tesis etme çabası güden Hârezşah Devleti ve Abbâsî Halifeliği gibi yapıların meşruiyet oluşturmak için ortaya koydukları politik hamleler görülmektedir. Bu bağlamda Orta Çağ'ın din eksenli siyasal düşünceleri, çıkar zemininde farklı iş birliklerine ve dayanışmalara sahne olmuştur. Netice itibarıyla bu dönemde koşullara, bölgesel çıkarlara, yönetsel fikrî ideolojilere, ekonomik ve ticari gibi birçok boyuta entegre bir sistemi temellendirmenin zorluğundan dolayı pratikte de kurgulanacak ve tavsiye edilecek sistemin engelleri farklı iş birliklerini meydana getirdiği de görülmektedir.

Bu yönleriyle Hârezşah Devleti'nin başlangıcından itibaren takip edilen siyasi ve mezhebi ilişkiler bağlamında İsmâîlilerle olan mücadeleleri iki gücün düşmanlığının hemen hemen her daim devam ettiğini göstermektedir. Selçuklu siyasal sorunları Hârezşahlar için de aynı minvalde devam etmiş ve Bâtınilerle yaşanan bu süreç her yönden mücadelelere sahne olmuştur. Hilafet merkezinin bu dönemki politikaları ve İsmâîlilerin Sünnî İslam dünyası ile yakınlaşmaları da nihayetinde Hârezşah Devleti aleyhine yapılan girişimlerdir. Yerel bir devlet olmaktan çıkıp uluslararası ilişkiler sürecine dâhil olduğu ilk andan itibaren Anuşteginogulları, İsmâîlilerle de uğraşmak zorunda kalmışlardır. Nitekim Orta Çağ'ın bu yerel siyasi örgütü, Hârezşahların kendi lehlerine yayılmalarını engellemek istemekteydiler. Buna karşılık Atsız döneminden itibaren başlayan hâkimiyet mücadelesi, Sünnî halkın teveccühünü kazanma bağlamında seyrini sürdürmüştür. Çalışmada da görüldüğü gibi Atsız'ın İsmâîlilerle ittifakı meselesi de aslında bazı yanlış değerlendirmelerin sonucudur.

Tekiş zamanında bilhassa Irak bölgesinde devletin asıl kuruluşu olarak görülen Hemedan tahtına oturma süreciyle birlikte Hârezşahlar, Selçuklu siyasal mirasını tamamen üstlenmiş oldular. Sünnî politik söylem doğrultusunda İsmâîlî melahidelerine karşı bu süreçten sonra tam anlamıyla başlanan mücadele girişimleri, Sultan Muhammed döneminde de aynı minvalde devam ettirilmiştir. Muhammed döneminde Horasan ve Maveraünnehir üzerinden gelişen olaylar, devletin artık genel bir siyasetle kâfirler üzerine savaş açtığını tam anlamıyla ortaya koymaktaydı. İsmâîlî mücadelesi bağlamında Muhammed'in saltanatı süreci Bâtınî-Abbasi Halifeliği ittifakına sahne oldu ki bu da bölgesel ilişkilerde çok daha farklı bir sürecin yaşanmasını beraberinde

getirdi. Nitekim İsmâililiğin kazanmış olduğu meşruiyetle beraber Hârezmşahlar gözünde artık Abbasi Halifelîği de sorgulanmaya başladı. Gelişen olaylar sonucunda Hârezmşahlar Abbasi Hilafetini tanımayan ve dini ve kurumsal yapısını halkın gözünde sorgulatmaya çalışan bir duruma geldi. Böylece siyasi çekişme itikâdi bir sorgulamayı da beraberinde getirdi ki Hârezmşah Muhammed, Abbasilerin meşru olmadığını kabul ederek yeni bir Halife'yi tanıdığını ilan etti. Diğer taraftan da Hârezmşahlar her daim kadim bir düşman addettikleri İsmâilileri zayıflatma ve propaganda alanını daraltma başarısını göstermek için çabalamaya devam etti. Alamut açısından da Muhammed dönemi siyasal varlıklarına en büyük tehdit olarak algılanırken, bu durumu değiştirecek her türlü itikâdi değişimi de yapmaktan çekinmedi.

Sultan Muhammed dönemi, Hârezmşahların hem en zirveye ulaştıkları hem de Moğolların tüm dengeleri altüst eden ilerleyişi ile aniden çöküşe geçtikleri süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ise ortak düşman olarak bir süre sonra algılanmaya başlayan Hârezmşahlara karşı bütün çevreler aynı safa hizmet eder hâle gelmişlerdir. Abbasi Halifelîğinin yer yer çekimser ve bazı kaynaklara göre de destek dahi verdiği Moğollara karşı Alamut Nizârieleri de yakınlık göstermişlerdir. Nitekim Moğol ilerleyişi ile oluşan yeni dengeler neticesinde kendi emniyetini her şeyin üstünde gören Bâtınî siyasal varlığı Moğollarla ittifak kurarak Hârezmşahları ortadan kaldırma siyasetine katkı sağlamışlardır. Celaleddin bu karmaşa döneminde bireysel meziyetleri sayesinde elde ettiği güçle her cephede yeniden devleti tanzim ederken karşılaştığı temel meselelerden biri olarak yine İsmâilî politikasını gördü. Hârezmşah bir yandan Moğollarla mücadele ederken bir yandan da bölgedeki yerel güçlerin tedibine çalışıyordu. Nitekim süreç Hârezmşah için başlangıçta bir merkezi idare kurmaktan çok kapıdaki düşmanı bertaraf edebilme gayretiydi. Ancak hem Moğolların etkin politik hamleleri hem de İslam dünyasının içinde bulunduğu kargaşa bunun oluşmasına izin vermedi. Celaleddin de böyle bir ortamda kendine sorun teşkil edecek her yapıyla topyekûn mücadele etme yoluna gitti. Abbasi Halifelîği yine siyasi irade hevesiyle hareket ederken, İsmâililer de bölgesel varlıklarını koruma adına aynı politikalarını sürdürdüler ve Moğollara hiçbir zaman cephe almadılar. Nihayetinde Alamut, Moğollarla ittifak kurarak Hârezmşahları ortadan kaldırma siyasetine katkı sağladı. Moğollar ise kendi çıkarları doğrultusunda başlangıçta İsmâilî çevrelere dokunmadılar ve onların Hârezmşah düşmanlığını kullanma yoluna gittiler. Moğollar askeri başarı elde etmek için bölgenin tüm dengelerini gözetirken, hedef düşmanın varlığını merkeze alarak hareket ettiler. Böylece çıkarları örtüşen Moğol ve İsmâilî çevreler ortak düşmanlarını kendi siyasi yöntemleriyle eritme yolunu mahirane bir şekilde yürüttüler. Celaleddin'in Irak, Azerbaycan ve Gürcistan fetihlerinden sonra tehdit gücü arttıkça bu karşı blok da aynı oranda yakınlıştılar. Görüldüğü gibi Moğollara, Celaleddin hakkında istihbarat dahi sağlama noktasına gelen Bâtıniler, onların Celaleddin üzerine harekete geçmeleri için teşvikane bir tavır içindeydiler. Netice itibarıyla Celaleddin'in içinde bulunduğu bu durum onun Yassı Çemen yenilgisini de hazırlayan ve sonrasında da ölümüyle devletin çöküşünü getiren sürecin önemli bir ayağını teşkil etmekteydi. Nihayetinde Orta Çağ'ın kadim Sünnî-

Bâtınî çekişmesi tarihin bu seyrinde Hârezşahlardan üzerinden yaşanırken o kadar farklı olay ve ittifaklara sahne olmuştur ki neticeleri açısından bilhassa Müslüman çevreler için hiç kimsenin kazanamadığı bir sonuçlar manzumesini oluşturmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Agacanov, Sergey Grigoreviç. *Selçuklular*, Çeviren Ekber N. Necef- Ahmet. R. Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Ahmed B. Mahmud. *Selçuknâme*, Hazırlayan Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. *Hasan Sabbâh ve Alamût "Nizâri İsmâilileri"*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Barthold, V.V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Barthold, V.V. *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Hazırlayan Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Bosworth, C.E. *The History of Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, California and New York: Mazda Publishers/Bibliotheca Persica, 1994.
- Bünyatov, Ziya. *Hârezşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, Çeviren Tural Rızayev, İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Cüveynî, Alaaddin Âta Melik Muhammed. *Tarih-i Cihangüşa*, Tashih Muhammed Kazvini, Tehran: Müessesesi-İ İntişârât-ı Negâh, 1388.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Daftary, Farhad. *Muhâlif İslâmın 1400 Yılı İsmâililer Tarih ve Kuram*, Çeviren Ercüment Özkaya, Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001.
- Devletşah. *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, Çeviren Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.
- el-Beyhakî, Ebü'l-Hasan Ali. *Lübübü'l-ensâb*, II, Neşreden S. M. Recâî, Kum, 1410.
- el-Bundârî. *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çeviren Kıvameddin Burslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- el-Cürcânî, İsmail İbn Hasan. *Zâhîreyi Hârezşâhi*, Editör İrec Afşâr, Tahran: Dâniş Pejuh, 1965.
- el-Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, Çeviren Mustafa Uyar, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016.
- el-Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî ya Târihi İnan ve İslam*, Neşreden Abdülhayy Habîbî, Tahran, Dünyay-ı Kitap, 1363.

- el-Hüseynî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali. *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyeye*, Tercüme Necati Lûgal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999.
- el-Ömerî, Şehâbeddin b. Fazlullah. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- en-Nesawi, Mohammed. *Historire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti Prince du Kharezm*, Par. O. Houdas, Paris: Libraire de la Société Asiatioque de L'école des Langues Orientales Vivanies, 1895.
- Erdoğan, Coşkun. "Hârezm İsmi ve Bölgenin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler", *TAED*, 62 (2018), 307-322.
- Erdoğan, Coşkun. "Harezmsâhlar", *Ortak Türk Tarihi*, III, Editörler Bilgehan Atsız Gökdağ, Saadetin Y. Gömeç, Osman Karatay, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 2019, 219-282.
- Erdoğan, Coşkun. *Hârezmsâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Hândmir, Gıyâseddin b. Hüsâmeddin. *Habîbü's-siyer fi ahbârî efrâdî beşer*, II, Neşreden M. D. Siyâkî, Tahran, 1353.
- Hasanzâde, İsmail. *Tarihî İnan Der Ahdi Hârezmsâhiyân*, Tahran: Kitab-ı Parse, 1392.
- Hodgson, Marshall G.S. *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Ismailis Against the Islamic World*, S'Gravenhage, Mouton & Co, 1955.
- İbn Funduk, Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî. *Tarih-i Beyhakî*, Neşreden A. Behmenyâr, Mukaddime Mîrzâ Muhammed b. Abdülvahhâb Kazvîni, Tahran, 1307.
- İbn Haldun, Abdurrahman bin Muhammed. *Tarihî İbn Haldun*, Tercüme A. M. Ayetî, Tahran, 1363.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çeviren Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbnü'l-Esîr. 1989. *el Kâmil fi't-Tarih*, X-XI, Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- İbnü'l-Esîr. *el Kâmil fi't-Tarih*, XII, Çeviren Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmsâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs., 2000.
- Kâşânî, Cemaledin Ebû'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed. *Zübdetü't-Tevârîh*, Hazırlayan Muhammed Tâkî Dânişpejû, Tahran, Müesseseyî Mûtalât ve Tahkikâtî Ferhengî, 1366.
- Kaygusuz, İsmail. *Nizari İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, İstanbul: Su Yayınları, 2016.
- Kâzvinî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Muhammed. *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, I, Neşreden Emir Kebir, Tahran, 1373.
- Kirmânî, Efdâlüddin Ahmed b. Hâmid. *el-Muzâf ilâ Bedayi'i'l-Ezmân fi Vakayi-i Kirmân*, Nşr. Abbas İkbâl Aştîyânî, Tahran, 1331.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Hârizmsâhlar". 5/1: 265-296. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Köymen, Mehmet Altay. "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmûaları, Atebetü'l-Ketebe'nin Neşri Münasebetiyle". *AÜDTCFD*, c: VIII'den ayrı basım, 1951.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

- Lewis, Bernard. *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, Çeviren Ali Aktan, İstanbul: Sebil Yayınları, 1995.
- May, Timothy. “A Mongol-İsmâ’îli Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassins”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14 (2004) 231–239.
- Mîrhând, Muhammed bin Havendşah. *Ravzat us-Safâ*, IV, Tahran, 1339.
- Muhammed en-Nesevî. *Sîretü’s-Sultan Celâleddin Mengübirtî*, Editör O. Houdas, Paris, 1891.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu’-d-Düvel (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, Yayınlayan Ali Öngül, İzmir: Çamlıca Yayınları, 2000.
- Müstevfî, Hamdullah Kazvinî. *Târih-i Güzide*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Müstevfî, Hamdullah Kazvinî. *Tarihî Güzide*, Hazırlayan A. H. Nevaî, Tahran, 1387.
- Nesevî, Şehâbü’-d-Dîn Muhammed Hurendizî Zeyderî. *Sîret-i Celâlû’-d-Dîn Mengübernî*, Tashih M. Monevî, Tahran, 1344/1965.
- Öngül, Ali. *Selçuklular Tarihi-1 (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Selçuklu ve İsmâîli Kalesi Girdkûh”, *Türkiyat Mecmuası*, XXVII/1 (2017), 249-257.
- Râvendî, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-Ûs-Sudûr ve Ayet-Ûs-Sûrûr*, I, Çeviren Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Reşîdü’-d-Din Fazlullâh. *Cami’ü’l-Tevârih, (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, Çeviren Erkan Göksu - H. H. Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Reşîdüddîn Fazlallah Hemedânî. *Cami’ü’l-Tevârih (Tarihî İsmâîliyân)*, Tashih Muhammed Rûşen, Tahran: Miras-ı Mektub, 1387.
- Reşîdüddîn Fazlallah Hemedânî. *Cami’ü’l-Tevârih (Târih-i Selâtin-i Harezmi)*, Tashih M. Ruşen, Tahran, 1389.
- Reşîdüddîn Vatvât. *Nâme-yhâ-yi Reşîdüddin Vatvât*, Neşreden K. Tuyserkânî, Tahran, 1383.
- Sabre, Afâf Seyyid. *et-Târihü’s-siyâsî li’-d-devleti’l-Harezmişâhiyye*, Kahire, 1407/1987.
- Subaşı, Ömer. 2017. “XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya’da Srlçuklu İzleri: Atabeglik Müessesesi ve Atabegler”, *Vakanüvis*, II (2017), 507-537.
- Tan, Muzaffer. “Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2 (2012), 111-145.
- Taneri, Aydın. *Celâlû’-d-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yımanç, Mükrim Halil. “Celâleddin Harzemşah”. 3: 49-53. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Târihü’l İslâm ve Vefâyatü’l Meşâhirü’l el-İlâm*, 52, Tahkik. Ö. A. Tedmirî, Beyrut, 1413/1993.